

Відділ №
38 6561

1934 П 170721/3

ПЛУГ

3

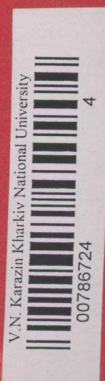
ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

1 9 3 2

ЦІНА 50 КОП.

Л І Т Е Р А

Т У Р А І М И С Т Е Ц Т В О

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТИТИ
НА 1932 РІК
НА ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА КРИТИЧНИЙ МІСЯЧНИК
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ
ПРОЛЕТАРСЬКО-
КОЛГОСПНИХ ПИСЬМЕННИКІВ

П Л У Г

ПЕРЕДПЛАТА НА РІК — 4 КАРБ.;
НА 9 МІСЯЦІВ — 3 КАРБ.; НА ПІВ-
РОКУ — 2 КАРБ.; НА 3 МІСЯЦІ —
1 КАРБ.; ОКРЕМЕ ЧИСЛО 50 КОП.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЄ
СОЮЗДРУК, ЙОГО ФІЛІЇ ТА
ПОШТОВІ ПІДПРИЄМСТВА
ПО ВСЬОМУ СОЮЗУ

УДАРНИК ПРОЛЕТАР РАДГОСПУ,
УДАРНИК-КОЛГОСПІВЕЦЬ, КОМ-
СОМОЛЕЦЬ, ВЧИТЕЛЬ, СТУДЕНТ,
ПАРТІЙНИЙ І РАДЯНСЬК. АКТИВ
ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ,
ЧИТАЙТЕ І ПОШИРЮЙТЕ

П Л У Г

ВСЕУКРАЇНСЬКА СПІЛКА
ПРОЛЕТАРСЬКО-КОЛГОСПНИХ
ПИСЬМЕННИКІВ

П Л У Г

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
КРИТИЧНИЙ ТА ГРО
МАДСЬКИЙ МІСЯЧНИК
РІК ВИДАННЯ VIII

1 9 3 2

№ 3

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

ЦЕНТРАЛЬНА НАУЧОВА
БІБЛІОТЕКА

ALLUKRAINISCHER VERBAND
PROLETARISCHER KOLLEKTI
VISTEN SCHRIFTSTELLER

P F L U G

GESELLSCHAFTLICH
LITERARISCHE UND
KUNSTLERSICH KRITISCHE
MONATS SCHRIFT
VIII J A H R G A N G

Центральна Наукова
БІБЛІОТЕКА при ХДУ
(на № 170721)

VERLAG „LITERATUR
UND KUNST“

68

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в „Літописі Ук-
раїнського Друку“, „Картковому
репертуарі“ та інших покажчиках
Української Книжкової Палати.

ALLUKRAINISCHER VERBAND
PROLETARISCHER KOLLEKTIV
VISTEN SCHRIFTSTELLER

R F L U G

GESSELLSCHAFTLICH
LITERARISCHE UND
KUNSTLERISCHE KREISE
MONATSSCHRIFT
FÜR LITERATUR
UND KUNST

VERLAG „LITERATUR
UND KUNST“

ДВОУ УПП. 7 Друкарня
ім. Фрунзе, Харків,
Донець-Захаржевська, 6
Укрголовліт 1510
Зам. 385. Прим. 5340

КІНДРАТ СТОРЧАК

*Пам'яті відданого більшовика, товариша по партійній роботі Івана
Станіславовича Ясана присвячую.*

Автор.

ШЛЯХ НА ГОРУ*)

(П О В І С Т Ь)

ЧАСТИНА ПЕРША.

І ВІН обминув Федотову машину. Липла вогка земля до піднебіння гусениць, зіплялася твердими коржами, одриваючись, падала. Тоді сердито чмихав мотор і з новою силою рвався вперед. З коліс летіли шматки втопаного ґрунту. Глухо билися об утрішню рілля, потім покірно лягали на полі великих масивів.

— Федоте, чого зупинився?!

Відповіді не було. Іванів голос розірвався в палахкому гомоні залізної споруди. Металь і бензина корились стерновому, але й клали на нього ознаки своєї влади.

Ех, оця машина!.. Куди, там тій коханці! Коли стоїть—невесела сумна... а заведи мотора, вона зараз гукне, стрепенеться на тисячу ладів, заведе пісню могутню й бадьору, як юнь. У ній співа всяка деталь. Кожний маненький гвинтик тягне безкраю мельодію праці, десь у грудях мотора палахає порив і неначе благає:

— Вперед! Вперед!

Це музика борні металю й чорнозему. Її ще не грають музики на своїх інструментах, проте мільйони людей кохаються в звуках... У звуках трудової пісні.

— Не почув. А все ж таки, чого зупинився? Тільки що була зарядка!

Докірливі думки копичились в Івановій голові, сперечалися, напосідали одна на одну, відпливали, то знову поверталися з криком.

„Нова машина. Їх тільки дві в радгоспі „Пролетар“. Це не „Інтер“. Дев'ять Кбукарів тягне залюбки. Їздити на „Катерпіларі“, та ще низенькому,—гордість стернового. Але Федот... У нього простої зробились законом. Курити схоче—зупиняє, поговорити з ким,

*) Тут подаємо першу частину повісті. Ціла повість виходить окремою книжкою у видавництві „РУХ“.

Н
НА
ТА
ВС
П
КО
Г
П
Н
Н
РС
1
П
С
П
П

теж зупиняє, годі згадувати ніч. Та спробуй до нього причепитись— „була причина“, викручуватися вміє.

Доки Іван перебирає в голові спогади за свого колегу Федота, „Катюша“*) уже вибралася на хребет перевала і тепер немов притихла. Досвідчене вухо відчуло зміну. Заметушився біля регулятора, постачаючи горючим, миттю корпус трактора колихнувся сильніше. Збільшився рух, і наблизився поворот.

Великий обід сонця обережно височувався з імлистого обрію, кидаючи перші струми блискучого проміння.

Ось і ріг. Осінньою павутиною срібляться туман.

Крутнув стерно, цокнула прицепка. Застрибали колеса букарів, заскреготіли, далі вп'ялися в землю і рівно повели виполіровані об супіски леміші. Ген, ген на гору, в ранкових тінях ховалися гони, на сході червонів небосхил та десь далеко бубонів мотор Федотового трактора; стало радісно й шкода.

„Чому це так“, думав Іван, я не досипаю ночей, зіпсується що, болю душею, мов за своїм... та де там, своє навіть не так, шкода. Ото колись, як завередує Хоменків „Інтер“, треба було допомогти хлопцеві, не пожалів новенької коніштурмовки, вимазав, як ту маніюку, зате [машину пустив. У час роботи на себе не зважаєш. Марно зіпсована хвилина, довго мучить сумління. Усе здається, на тебе дивляться люди, як на злодія. Та й справді— це злодійство — недовантажувати трактора.

Ех! Цікаво... винайти б спосіб не зупиняти трактор заряджати, скільки зберегли б часу, а перемножити його на зорані гектари...

Іван підвів голову, і очі сковзнули по цинковій панорамі безкрайого степу, потонулого в хвилях сизого туману. Скільки не скине око, усе степ з балками й перевалами, але родючий, багатий. Чорним крилом розпласталась рілля. Хіба вона вся? Трактори зорють її, туди, геть під самий небосхил. Степ змінить колір. Радгоспівські ниви треба підготувати до осені. Скоро сімба.

Як цікаво: пройде, декілька місяців,— і степ буйно розквітне. Зелена шкіра густо вкриє поле, потім вони, радгоспівські ниви зробляться жовті, як віск, а на їх незлічене сила дорідних колосків. Загудуть комбайни, високо піднімуть клюви кейси, по стерні заметушаться вантажники! І так щодня. Щодня йтимуть загорошені ешелони, сповнені дорідним зерном, і повезить зерно туди, де плавлять крицю, і глибоко, глибоко в надрах землі довбають кам'яне вугілля.

У портах будуть густі пароплави, там буде зерно, де й Іванова частина праці. За тисячі таких часток радгоспові надішлуть багато новеньких „катюш“, вантажних машин, прицепних знарядь, комбайнів. Може і в них буде листівка.

... Товаришу, ти салдат світової армії пролетарської революції! Пильнуй соціалістичну батьківщину, борись за більшовицькі темпи будівництва...

*) Так, жартуючи, звуть стернові трактор „каторпілер“.

Іван пригадав слова, здригнувся. Злість на Федота в юній істоті клекотіла хмільно. Він твердо дійшов висновку: радгоспівське далеко дорожче, ніж своє. Свого у Івана нічого не було й немає. Хто ж має право нехтувати довір'ям, що його дається робітникові?! Так, треба обов'язково виявити, що за птах Федот?!

Час минав. На супісках сонце випарило вологу, поверхня ґрунту потріскалася маленькими трикутниками й квадратами; коли глухо бились об них зубчасті ланцюги, то здійснювалась курява. Тепер Іванів кашкет зробився цинкового коліру, лице запорошене, чорне. Тоненькі й гарні брови потовщали, на довгих віях пухом взялася розтерта суха земля, змішана з перегаром ніграліну. Дихати тяжко. Легенький вітрець бив прямо в лице. Їдкий запах бензини з порохом попадали в легені, і з грудей виривався глибокий кашель. Піт краплинами нафти скочувався з високого чола, а як попадав у вічі, нестерпно щеміло в самих куточках, звідки час від часу, витікали кришталеві горошини сліз.

Але машина невблаганна. У неї немає чуття й нервів. Умри на ній, та коли не виключено мотора — не стане...

Не ваблять такі думки Івана. Хто господар? Він! Це металеве томінке тіло кориться тільки йому!

Немає ще обіду, сьому загонку кінчають. „Катюша“ не ставала, сьогодні дасть перебільшену норму, а перебільшення без труда не дається.

— З-д-о-р-о-в!..

Голос людини переміг бухкання вихлопної труби і примусив прокинутись Івана. Неохоче відриваючись, повернув голову. З боку ріллею їхав бригадир на своєму чалкові. Коняка, видно, звикла до шелесту гусениць, не ставала дибом, як це буває з колгоспівськими кіньми, а йшла спокійно, похитуючи головою.

— Чого ти?!

— Після зміни до парткому... неодмінно.

Слова долітали сухими обламками? Глухли тут же на місці. Всього не почув. Ясно одне

... до парткому... неодмінно.

Хвилювання, здогади. Справді, чого викликає партком? Може знову призначати на колонного механіка. Ні, досить! Тепер уже буду відмовлятися. Тільки при звичаївся до нової машини й на тобі — зривають. А що, коли винесуть постанову?.. Хіба хотів головувати в робіткомі 93 дільниці... послали. А як не це?

Що-ж саме стало причиною виклику? Десятки запитань, жодної відповіді. Коли б знав — приготувався б зарані, бо там в парткомі, невідмовишся.

Доки чорторием кружлялися думки, там десь далеко, далеко щось шепотіло, зразу потроху, а потім сильніше й сильніше.

Я, знаю... А я знаю...

Крутнув головою, потер рукою мокрого чуба і вже сам до себе:

— Ні чорта! буде видно.

Н
НА
Т
В
П
КО

Тепер хотілось притиснутись грудьми до керма, швидко-швидко мчати вперед, щоб забути про власне, а знати свою бригаду, плян і темпи. Так буває з тими, що ухиляються від конкретної дійсності, але вона не дає спокою. Скільки б уява не малювала вигідних індивідуові картин, на їхнім полотнищі неодмінно реальна думка, мов рукою митця, необережно мазне пензлем:

— Чого?

Ось оце звичайне „чого“ для нас робиться до болю цікавим і іноді навіть страшним лише тому, що воно нерозгадане.

Іван може б довго блукав по таємницях радгоспівського життя широкого й барвистого, та спереду стояв биндюг з ніграліном і його напарник.

Машині перерва скоро. Ідучи до палуба, який служив кухнею, червоним кутком і нічним покоем, почував себе щасливим. На обніжку зустрівся з Федотом. Він голосно висвистував вуличну мелодію.

Неприємно морщились губи. Вайлувата хода, широке розпливчасте обличчя цього парняги були свідками його безтурботності. Маненські очі нишпорили коло того місця, що звалося табором. Раптом примружились, часто заблимали, а далі вся фігура скорчилася непристойно комічно, і почувся їдкий пронизливий свист. З палуби бігла Дунька в бік, звідки йшли хлопці. Федот невкобиро махнув рукою, широко розкрив великого рота і показав у нього пальцем. Дунька незрозуміло повела плечами та крокувала далі; у слід їй шматками брудного лахміття перевіряв вигук:

— Ей, ти, морхотко. Чого дровичся?! Жрать готов.

— Обкинуло жаром. У грудях щось тріпнулося важке, холодне і дьорнуло в скронях.

— Тебе вона займає?

— Кому яке діло?

— І так дівчата не хочуть робити на кухні через таких, як ти. А ще член бюро.

Приховуючи злість, Федот ніби став виправдуватись.

— Хіба до них богу молитися?

— Не бути хуліганом.

Мовчанка. Їсти сіли на якійсь ляді дерев'яній. Ложки глухо цюкали об дно лужених мисок, та міцно сопли два упругих, обвіяних степовим вітром, хлопці. Сьогодні не щебетала Дунька, як це бувало раніш, вона відчула нелад, що стався між двома колегами. Усе це було через неї.

Вставши від миски, запитав Дуньку —

— Не було курсової?

— Вона приходять пізніше.

Федот умошчувавсь на брезенті біля коліс палуба. Розправляючи рубці, невдоволено бурмотав, невідомо на кого плювався лайкою.

Іван перекинув через плече обважнілого від масла, змішаного з землею, жакета, пішов геть через кряж. Невимовне чуття непокоїло душу.

Захід хмурило сиві, брови. Холодний вітрець проривався з-за горба, кучерявими клубами здіймав стовпи куряви на битім шляху. Гнав нерівними гонами колючої стерні. Степ, здавалось, замовк і на щось чекав. Серед просторів балками порізаних ланів, мирно відбиваючи кроки, на зустріч непогоди йшов Іван. У пам'яті складними картинками проходило життя останніх років. Це життя цілого радгоспу.

— Швидше!.. швидше!..

Одна мить, і був у ящику вантажника.

— Заїжджає куди?

— Ні!

Хтось крикнув з гурту пасажирів. Решта міцно трималась один за одного та голосно верещала на вибоїнах дороги.

Довгий покручений шлях на гору. Містами бескеття, розмиті водою; по них понялися куці будяка. Прокляте насіння шкідливої рослини дало свої паростки навіть он там, між рядками стоячків, уквітчаних кучерявим листом. Та нічого: леміш тракторного плуга гострим лезом металю глибоко одріже пахучу скибу жирного чорнозему, і коріння уїдливого будяку назавжди втратить основу.

— Чого сумний, Іване. Хіба не виконав норми?

Федько добре вдарив по плечу й допитливо дивився в вічі.

— Перевиконав — якось з образою, але гордо вимовив Іван.

— А, Федот?

Запитання спантеличливе. У лице бризкнуло струмкою гарячої крові, частіше билось серце, краєчки вух горіли вогнем.

Хотів виправдуватися, та Федя ввімкнувся в гурт співаків, і його високий тенор акордами залізних трансмісій дзвенів, затихав, то знов піднімався над сильними голосами могутніх грудей. Гучна трудова пісня, мов ранкові ключеві води спаяла міцніше юних літами й душею людей. Пісня будила почуття, воно йшло десь з невідкритих джерел істоти, а потім перетворювалось у буйну нестримну силу. До них приєднався Іван. Зараз тихо, тоді голосніше і голосніше тиснув на басистий голос, сміливо змагався з іншими голосами товаришів і невинним журчанням машини... Співала машина, а десь у пам'яті далеко, мов у тумані, мучила совість.

— Федот не виконав норми. Федя питає...

Коли стихли всі, Іван поволі переконався, що парком викликає у справі тракторної бригади. Сім днів, як робить з Федотом, але досі мовчав... симулянт-же... Це зрив пляну луштіня — Ах, сором! Як дивиться у вічі...

ЧАСТИНА ДРУГА

Вийшов з воріт центральної садиби й став.

Куди йти?

Звук до степу. Містечко з покорюженим бруком було тісне. Почув себе, як в кошарі. Стежив за рухом, вдивлявся у вічі перехожих, мов пізнавав кого.

Н
на
т
в
п
к
Г
п
н
р
і
п
с
п
п

Час за часом, попід парканами проходили якісь жінки, але вони не такі, як на дільниці. Обличчя бліді, тендітні, на губах, мов пальцем мазнув хто червоненькі плями. Так і думається, колиб узяв за оту щічку тендітну, бліду своїми руками, повів долонею, то сліди лишилися б назавжди.

А вони так важко ступають, ніби сильні? Перед ними чоловіки у підсмикнутих штанах, як ті штучні хлопчики, викаблучуються, дріботять, забігають наперед тим кволим дівчаткам та все щось розповідають, аж слина бризкає. Противно.

З за рогу показався гурт молоді в спецовках, шкірянках, юнгштурмах. З ними літній чоловік, міцно тримаючи в зубах товстий чубук, разураз пихтів сивими клубами диму. Хлопці й дівчата видно сперечались. Кожний хотів довести своє, смикав за полу товариша і, розмахуючи руками, кричав. Їм не вистачало слів, і вони думки передавали рухом свого тіла та помітно збільшеним тоном.

У гурті Іван пізнав комсомольців з осередку ремонтних майстерень. Товариш з мундштуком — то був партприкріплений Петров... мабуть не все домовили на зборах.

Смішні нафарбовані „леді“. Тепер у них здивовано вилуплялися очі, потім лице карьожилося невдоволеною гримасою, і вони примушені були злазити в сухеньких бульварів прямо в грязь, щоб дати дорогу людям в замашених комбінзонах. Комсомольці йшли прямо, купчилися навколо Петрова і не помічали цієї досить комічної сценки.

Не встигли наблизитись, як хтось закричав:

— Ось і Іван! Спитаймо його.

Манесенька Сара, фразеровниця з токарного цеху, вхопившись за руку, перед Іваном поставила питання рубя.

— Скажи, чи комсомолец Федот?

— Власне, як ти це розумієш? У нього є квиток, — дипломатично відповів той.

— Не валяй дурня, сам знаєш, що справа не в квиткові.

— У чому ж ти його обвинувачуєш?

— Не я, а нас багато. Захищає його он.. вона показала своєю позбивною ручкою на Стюпку Кучеренка, що тепер, посміхаючись, чекав на Іванове вирішення.

— Бувши в осередку ремонтних майстерень, розкладав робітників. Тут тобі відрядність, хоч лопни, треба провести, а він то: „норми великі“ або і зовсім виступає проти неї. Насолив бісів хлопець.

У словах Петрова було помітно, що він має тверду думку про Федота. Всі мовчали.

Високо піднявши півкола брів, Іван зосереджено подивився на Сару, потім не вагаючись, висловив думку.

— Усі, хто заважає виконувати партійні постанови, хоче він цього чи ні — не наш чоловік... Так і Федот.

— А коли несвідомо, — кинув репліку Кучеренко і видно готовився дискутувати далі.

— Бачиш, про несвідомість говорять тоді, коли знають люди ну... ти ж Федота мало знаєш, правда?

Кучеренко зам'явся, з Іваном мусіли погодитись.

— Так, ясно, треба мати факти, докази, а не тимчасові переконання, тоді вже говорити прямо. Цього ще ніхто не мав, та як би то не було, а Сара сьогодні переможена. Чекала від Івана підтримки, ґрунтовної, сильної, але він нового не сказав. „Заваджає виконувати партійні завдання, — значить, ворог“. Таку теорію сама вона добре знає, та тепер якось забула її висловити. Ех, яка каверзна пам'ять, такі прості речі, всім відомі, іноді випускаєш у суперечках, а вони далеко переконливіші, ніж десятки красномовних аргументів.

— Ти ж з ним в одній бригаді і за нього не знаєш, — підділа Сара Івана. Далі стала вимагати від Петрова, щоб той натиснув на бюро. — Треба негайно з'ясувати Федотову особу.

— Дорікає мені Федотом, — думав Іван. А що ж скаже секретар парткому? Може він знає все про Федота? Тоді „опортунізм“ на практиці, короткозорість... Підуть балачки, затрубить багато-тиражка.

Хіба неправда?.. Недоорані гектари Федотовим „катерпіларом“ тяжким камнем лягли Іванові на совість. Не було виправдання, а лишалась тяжка невинуватана провина. Хіба може хто повернути назад проганий час! Його безгосподарно витрачає Федот, бо украв ці декілька днів у радгоспі, й Іван був свідком злодійської справи... Бачив і мовчав.

Ідучи до кіна, заспокоював себе думкою. — „Завтра в парткомі сам розкажу все. Визнаю помилку. Більш на гачка не вловить ніяка сволота“.

— Скалиго! Скалиго!

Озирнувшись. На ганку робкоопу стояв секретар радгоспівського парткому і махав рукою. Іван зупинивсь. Кров з жаром забила по жилах, мов шукала слабого місця прорватись, і трансбоем ударила в обличчя. Усе заснувалось сіренькою млою, змішавши думки в купу хаотично розкиданих обрізків.

Потис руку, сказав:

— Завтра о восьмій годин нарада райуповноважених. Ідеш на село.

Хвилювання зникли, наче в прірву, їх заступив тимчасовий розпач. Думав, буде про Федота, а вийшло...

Несподіванка розв'язки викликає маненьку кризу. Так було й з Іваном. Радість, що йому доручають велику роботу, хвилювання перед тим, що чекало завтра, зрадливість переконань за причину виклику вибило на деякий час рівновагу. Хотів було розказати, чому бригада ось вже сім днів не виконує завдань, хто винен, та секретар незрозуміло подивився у вічі і чомусь запитав.

— Ти не дрефіш?

— І чого б це я дрефів? Отож на дільниці норма невиконана, а я все чекав що небудь звідси, хотів розказати... Вийшло, спізнився.

— Добре, про це, як повернешся. Тепер готуйсь до боротьби... розумієш, до боротьби за хліб.

Далі довго говорив про методи роботи, взаємини райуповноваженого з партосередком, клясову боротьбу і тактику парторганізації в питаннях хлібозаготівель.

Слухав, не заперечував. Коли на прощання секретар ударив по плечі і з посмішкою сказав:

— Ну, крой!

— Запитав. — Надовго?

— Поки виконаєш. У партії, брат, інакше неможна.

Іван пригадав, як до цього газета було містить ім'я райуповноважених, а біля них часто менесеньке слово „догана“. Тоді це швидко зникало, бо річ ішла про інших. Тепер чомусь догана складним мережевом переплутувалася з недовиконими пудами, гектарами й відсотками сільрад, а за ними, ніби прикриті млистою, завісою, копошились люди.

У гурті людей було багато, багато знайомих облич. Хто вони? Хіба це просто люди? Ні, їх треба знати!

Спав цю ніч Іван не зовсім спокійно. Тільки перше проміння червоного сходу сковзнуло по сірих шибках, вже був на ногах.

Старий засмічений брук дихав вологою літньої ночі. Містечко спало лінивим розпещеним сном. Руді кам'яні будинки підсліпувато дивились вузькими щілинами пожолобених вікон на мовчазні засмічені бульвари. Їхні дахи зі впалим тім'ям взяли грудочками зеленого куширю і дуже нагадували могилки старих гробків. Туди до берега річки стугоніли мотори. Іван зупинивсь і глянув: йому так раптом схотілось піти до ремонтних майстерень... До ремонтних майстерень, де люди не знають лінивого сна, журливих пісень, самотнього вітру. Там співають пісні машини, варстати. І пісні залізні. Рапітові різці глибоко прорізують рівчаки в іржавих деталях. Вони довго скиглять, вищатъ, гублячи клапті власного тіла, потім робляться зовсім новими. Яка мудра штука з старого робити нові частини! Іван сам так уміє.

Ех, піти до них, стати біля Сари, ввімкнути станок!.. Хай сила електричного струму тріпоне колеса, паси і требки, вони... Оживуть під мозольною рукою юного слюсаря... та ні, скоро вісім годин.

Так довго ходив Іван бульварами, чекав наради. А як відкрились двері двоповерхового будинку, попроступав до нього. Читав газету, чекаючи доки зійдуться люди.

Нарада почалась з запізненням і то не в повнім складі.

Секретар Райпарткому Олеський мав не більше тридцяти п'яти років. Біле м'яке волосся робило його ще молодшим, а гарно пригнаний одяг надавав якоїсь ніжності, що її мають всі, хто на це витрачає певні хвилини часу. Він сьогодні спізнився, як завжди.

— Драстуйте! — Необережно кинув присутнім, а сам пішов до свого кабінету.

— Нічого не снилося — їдко зауважив заступник директора МТС, робітник-висуванець.

Більшість жарт підхопили сміхом. Голова райспоживспілки підсмикнув обважнілого живота, здавивши голос, прошепотів.

— Що за сміх? Працював чоловік, хіба мало роботи.

— Багато роботи, та робить її можна по різному,—заперечив дідок з райКК.—Він допитливим поглядом пронизав свого опонента, потім подівся і сам пішов до дверей, де крикливо стояли нафарбовані літери:

СЕКРЕТАР РПК

Біля пом. директора зібралася юрба райуповноважених, а він весело оповідав, як „припер до стінки“ куркуля, що намагався зірвати збори. У самому складові промови і чітких рухах можна було впізнати людину, в якій стало професією здійснювати постанови партії в найтяжчих умовах.

Іван з любов'ю слухав незнайомого йому товариша і був дуже радий такому випадкові. Та це ж фактично навчання більшовицького фаху.

Хлопці ухвалювали методу пом. директора. Заперечував сам голова райспоживспілки, але хтось кинув репліку.

— Яких ти методів дотримувався, коли курей усупільнював.

Тай закашлявся (навмисне) і видно готував відповідь, та її не почули, бо вийшов Олецький.

Нарада тривала дуже довго.

Запитували, головню, як практично розпочати роботу. Молотьба якраз в розпалі. Треба лущити стерню, проводити хлібозаготівлю, мобілізацію коштів, готувати сильосні споруди. Кожному хотілось знати, як це зробити у своєму селі, щоб не провалитися з прийняттям хлібного пляну і вийти переможцем. Хотілось знати річні пляни не тільки по кожній сільраді, але й колгоспові, та ці запитання градом билися об мурі стін і незафіксованими звуками тухли в сизих клубках тютюнового диму.

Олецький в кінцевім слові дав „вичерпливі пояснення“.

— На місці відніше. Річний плян не готовий. Проводьте масову роботу, райпарком пришле директиву.

Хотіли було йти, але заст. директора попросив слова.

— Як, після кінцевої промови?!—Олецький образливо низав плечима. Видно, що цим було зачеплено його самолюбство.

— Я прошу слова. Для товаришів, помоему, багато неясного...

Принаймні для мене.

Олецький суворо повів бровам і заявив тоном „важної“ особи:

— Я скликав інструктивну нараду, а не мітинг.

— Власне не ти, а бюро,—спокійно відповів заст. директора. Побачив, що його не підтримала маса, кинув, ніби в залю:

— Питання не пророблене, й можуть бути помилки. Проте, я буду говорити на бюроі.

Розходились, і ніхто не знав з чого буде починати зараз. Агітуй за плян, коли сам про нього не маєш уяви. Без конкрет-

них фактів втрачається сила удару по куркульні і їхніх підбренчачах.

У інформатора Іван дізнався, куди його призначили. Не гаючи часу, поспішив до райвиконкому, узнати, чим же їхати. Секретар РВК метушився, мов несамолюбивий. Дзвонив у всі кінці, та скрізь не відповідали. Райуповноважені вимагали підвод. Переїзд до сілград не підготовано! Це зривало сьогоднішній виїзд. Дехто йшов на роботу, а решта, ще плекала загаслу надію на виїзд.

А ось та буде підвода.

— Поїдем завтра,— сказав Іванів сусіда.

— Ні, виїхати треба сьогодні за всяку ціну.

Рушивши твердим кроком із запропахлого махорочним димом кабінету, він, почувавши велику відповідальність за Настасівку, поспішав до неї. Що скоріше відкритися в суть ще маловідомої для нього роботи, то буде краще.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Шелестять устюки колосків. Грайливий вітрець гонить горбами сріблясті хвилі. Степ цинковий, дзвінкий, широкий.

Довгі чисті лани пшениці. Рідко, де зустрічаються межі. Межники піднімались віками, вони обросли клячастим корінням пирію, кукілю, васильків. Уже другу весну колгоспівський плуг руйнує коріння степових шкідників. їх стало менше, але вони ще ростуть.

Пройдуть не одні жнива, а в пшеницях, приховавшись, ростиме чахлий бур'ян. Сковзнуть очі польовода по рівній стерні, їдкою пилинкою в них упаде колюча рослина. Він скаже:

— Треба боротись.

Боротьба за чисте трудівниче поле буде тривати, аж поки не буде голубих волошків. За ними не плаче ніхто. Хіба часом старий знахар Чепіга тоскно завие.

Не стало лікарських травин, щоб ними дурити затурканий люд.

За волошками отруйного цвіту заплаче аркушами прілих томів виснажений писака. Заплаче й замовкне, бо його нудне хлипання потоне в звуках тисячоголосої пісні могутніх юних грудей. Це буде велика трудова пісня широкого, як море, степу, пісня нестримного натиску ударних колон.

Завгосп однієї з артілей Настасівки сьогодні веселився. Він не помічав некошеного хліба, а тільки й знав кричати погоничеві.

— Методію, гони!.. Гони!

За кожним разом Методій знехотя підводив сучковате пужал-батога і стукав ним по спицях старої брички. Обросле рудим волоссям широке лице приховувало в собі затамований гнів. Засмаглі губи часом підводилися вгору, щоб сказати слово, але знову стулялись і прикривали цілком законне обурення. Тоді глухо проривалось.

— Це ж не по-хазяйському. Коні зморені.

— Хазяїн з тебе. Учити будеш. Знаєш, темпи. Тепер тільки темпи...

У п'яних словах Євпака, отруйного рідиною сочилось зле, таємниче.

— Не загнати ж скотину через темпи, — настоював на своєму Методій.

— Ти, що мене, брат, агітуєш? На контрреволюцію я не піддамся... тепер, брат, кришка... дзуськи...

Євпак ці слова викрикував нахабно, брутально. Він стояв на колінах з розхристаними грудьми і хворобливо махав руками. Раптом вихватив батіг, й щосили вдарив по конях. Сполохана худоба, миттю взяла галоп, передок брички підскочив, і Євпак навзники полетів назад.

Торохкотів ящик, пищав шворінь в незмазаному осадові та із недоїдків сіна у бричці хрипло неслася їдка Євпакова лайка.

У Методія Пругла камінь досади гострими вуглами вперся у груди. Ображене чуття тужило неприспаним горем. Натруджені руки жалібно поривалися до ситої Євпакової морди. Так взяв би, жажнув у неї, щоб і баньки вилізли, але що подумают колективці? Жалітись?.. Хто повірить. У Євпака коло своїх люди, та й язик довгий, брехливий. Де треба полати владу — він полає, де агітнуть за вдарність, Євпак не поскупиться словом. А, що він, Методій Пругло?

Євпак, як то кажуть, і в вогонь, і в воду. За чотирнадцять років вимуштрувався. Раніш був „хазяїн“, не совав носа куди не слід, але й не давав маху. Робив все грішми, горілкою.

Зберуться було селяни, просять:

— Митрофане Федотовичу! Будь ласка, візьміться у нас за батька, давайте пуття нам і дітям нашим. Ставайте старшиною, громада ж просить.

Усміхнеться Митрофан Федотович, погладить свого, олією намащеного, чуба — далі мовить лагідно, розумно.

— Вибирайте люди добрі іншого, у мене своє господарство, слава богу. Треба ж йому пуття давати. Коли просить громада, допоможу словом добрим, не відмовлюсь.

— Спасибі, Митрофане Федотовичу, спасибі.

За ласку дякував і Методій.

У революцію Євпак ні з ким не лигався відверто. Знав, як і з ким справу мати, а ті вже, звичайна річ, не зраджували...

Затихло все. Митрофана Федотовича до влади обрали. Заслужив довір'я. Найстрашніша для нього була колективізація, та Євпак і тут не помилився.. можна сказати, перший організатор Союзу в Настасівці. Зрозумів?

Методій довго чекав. Запитає було в Євпака.

— Ну, як воно Митрофане Федотовичу? Чи йти, чи не йти?

— По душам скажу, коли не світив грішним містом, у колгоспі будеш світити. Сам ніяк не вирвусь.

Вірив і не вірив.

Н
на
та
во
па
ко

Пішов Методій, коли півсела записалось, і то довго думав, хотів було заяву забрати, а тоді вирішив: чому не бути! Воно й нічого в гурті, тільки от коли б порядки, а то одному в три горла, другому нічого. Та хоч би не робив, не так би було шкода. А тут ще й командують. Ось і тепер ображав, коней б'є. Ще й цю коняку?! Вдарив, мов ножем шарпнув у саме серце. Усе поняття Методієве про колгосп складалося на ґрунті артілі „Трудовик“, де він був членом.

Отакі думки чорні, мов тучі. Не зчувся, як і в село в'їхав. За старою звичкою поїхав Вакулиною вулицею. Думав додому. Схаменувся біля Гринчукової хати, смикнув віжками й повернув на гору, до колгоспу.

Коней випрягати ніхто не допоміг. Євпак прокинувся тільки тоді, коли його штовхнули під бік; він сердито муркнув і хитаючись, увесь у сінові, пішов до канцелярії.

Голова артілі „Хлібороб“, Дунаєнко та рахівник Фаїфан Сільверстович тільки що приїхали тачанкою з поля. Вони мабуть у сотий раз оглянули ниви, дали „розпорядження“ і тепер ділилися „вражіннями“. Воно б і нічого, та зіпсувала настрої Маринка. Укрила, мов холодним рядном. Питає зараз:

— Де ваше громадське харчування? Залишити людей без обіду і зірвати роботу. Такої гарячої пори — це шкідництво.

Чортова дівчина, як з кулемета сипле та ще й при людях. Воно й так авторитет уже не дуже то міцно держиться, а тут ще й вона. Можна б догану за підрив... Комсомолка... чорти б її забрали. Заведися з нею. Швидше б Митрофан Федотович їхав, він якось краще вміє виходити з становища.

Цим часом на двері й Митрофан Федотович.

Фаїфан Сільверстович підвівся на свої довгі ходулі, тріпнув руками, привітався по-вченому.

— Мое вам, ніжайшее.

— Так же й вам, — п'яно прохрипів Євпак. Він тепер ніби десь загубив вигляд хитро підтасованої делікатности. У канцелярії артілі стояв не завгосп, а розхристаний і опухлий від горілки Євпак, Той Євпак, що все життя немов павук пив кров наймитську, отруював буття й розум бідним, та сам вдало ховався під скорублим ім'ям „Трудовик“.

— Ну, як там в районі? Чого невеселий, невадача мабуть? Дунаєнко, примруживши очі, за звичкою крутив чорні ковтуни усів, навмисне тепер натискував на „ти“, щоб розвесилити свого п'яного приятеля. Та й приємно по-братському звернутись до людини, з якою живеш однією метою. Не на службі ж!

— Для нас є; коли не буде, дистанемо. А тепер я йду спати, тільки спати. Не забудьте ж ввечері..

Хоч п'яно белькотів слова Євпак, але впевнено. На свою спритність він покладається завжди.

Друзі не заперечували. Впрошували тільки триматись, як йтиме додому. Ніщо ж інше їх не хвилювало.

Іван шукав підводу довго. Базар майже роз'їхався, і людей лишилось мало. Нарешті знайшов. Їхали комунари з бочками горючого, та й він причепився до них. Як завжди, пішов до тракториста і сів на крило „Інтерові“.

Помалу човпала машина. Залізні клини стугоніли об суху накочену дорогу. Чотири брички, ніби ешелон, котились ланцюжком, рипіли, а на поворотах трищало в спицях. Тракторист часто озирався, а то й зовсім спиняв мотора. Зіскакували на шлях і шукали причину небезпеки. Іван допомагав їм.

Їхали понад залізницею через насип. Кучерявилися верби й тополі. Химерними півколами звивалася річка, від неї трьома стьожками блищала сага. У лівій бік розташувались левади, там поралися люди, а ген лощиною покрученими вулицями та очеретяними дахами пишилося село. Старе, обципане.

Он над кручею стоїть напівзруйнована хатка, крізь прорвану кришу скалять гнилі зуби понівечені крокви. Стара хатина стоїть, ніби могила невідомої людини. Поряд біленькі з пофарбованими призьбами, а та руда обідрана. Глина лахміттям вбогої кожушини позвисала з пожолоблених стін; звідти дрібенькими грудочками сиплеться сухий дерев.

Глянув, і защеміло серце. В отих стінах стільки заховано горя! Обшматана криша, неначе розчепиріла пазурі, щоб навіки приховати злидні й сльози, які довгими роками мочили нерівну підлогу. Та не приховаєш. Івана знають усі. Знають, як безбатченка, „босяка“, — це куркулі. Лишилися ті, що знають Івана, як наймита по роботі в куркульні. Далі — комсомол, КНС, сільрада... Проймайнули ураганом роки, кожному з нас вони віддали своє. Івана мобілізував райком і послав трактористом у радгосп. А чим тільки не був? Трактористом, секретарем комсомолу, головою робіткому. Був всим і скрізь. Треба. Багато лишилось у селі, та й вони не стояли на місці. Колись затуркані, пригнічені пастушки тепер керують колгоспами. Хто міг цьому вірити, що отой Микола, майже неписьменний, та буде головою колгоспу? Але це так. Та ще й голова який. Або Андрій?.. Розумний, хороший хлопець — не витримав. Не помагала вже бездільна агітація. Потрібна була конкретна мова, власний приклад. Не досить стало заяв — тільки колективізація виведе із злиднів. Треба було йти й самому. Піти й робити. Це не тепер, а чотири, три роки назад. Не схотів, побоювся. Микола, як і він, Іван ішов на гору. Було тяжко. Спотикався іноді, але вставав і йшов знову. Кривавились розбиті рани, слабלי м'язи і шлях здавався непереможним. Та так здавалось. Тепер полюбив від всієї глибини душі цей шлях. І з нього не зверне ніколи.

Андрій боявся, котився вниз.

Далеко в кошлатім тумані, на хвилях розбурканих думок колисалися окремі уривки Іванового життя. Колисались і танули. Зникали десь у млі зарослого мохом минулого. До нього не було жалю, як до бідної розваленної хатини, бо йому судилося вмерти

разом з тією халупою, що так щедро обдарувала горем у найкращі дитячі роки цього сильного духом і тілом юнака.

Трактор ішов хутше. Ніби від чогось тікав. Зникало "рідне" село, а за ним грізні хмари тяжкого минулого в розбурканих думках. Глянув на рубець шраму, пригадав куркуля й закривавлену мішалку. Біль ще раз тиснув лещатами серце, розпалився по всіх жилах невимовним бажанням... Боротися!

Коли хлопці звернули вліво, Іванові лишилося три кілометри до Настасівки! Пішов небитим обніжком. Туди за гору цокотіли косарки, кидали пасма світу ліхтарі з колективних токів. На степу Настасівської сільради тихо мовчазно. Журно шепотіли колоски, тисячний раз переказували легенду віків та десь підпідйомками перепелки. Греміло навколо, але цей шматочок спав мідним сном, як і багато років досі.

Вражав спокій. Звикши до клекоту радгоспівських нив, тепер йому стало до болю тяжко за ними. Хотілось взяти ломика, крутнути колесо і дати хід катерпілерові. Застугонить, зашеле стить деталями машини і розпочне клекіт, як і там на дільницях... та цей клекіт, що аветься повним соковитим виробничим життям, треба було зробити.

У село увійшов вночі. З тіней визирали хмурі вікна приспаних хаток, по черзі перегавкувались собаки. У другім кінці села з тріском надиривався тужний голос. Нанизув верещали дівчата.

— Добрий вечір!

— Драстуйте! — відповідали не всі разом.

— Гуляєте?

— А що ж нам робити... звісно гуляєм. — Це бойовіша.

— Та воно й гульня тепер така настала...

Якась з гурту почала було скаргитись, та подруги зацикали. — Ви крацу гульню знаєте? — допитувався Іван. Це оформило дівчачі підозріння, й вони стали обережніші.

— Та де там, хіба є коли гуляти.

— Звичайно, знаєм. Тепер не нагуляєшся.

— Хлопці були колись не те, що зараз... З гармонями, бала-лайками так, що ж...

Монологу дівчина не закінчила. Вона говорила сміливо і не дво-значно. У її словах відчувалась злість й люта зненависть до когось, не тільки через те, що кудись забравши хлопців, зіпсували гульню. Ця злість виходила з самого нутра. Проте, говорити вона далі не стала. Кашлянула, замовкла.

— Деж ваші хлопці? — прикидався Іван — У радгоспі, мабуть, чи пішли до армії?

— Підеш і в радгосп — знову відказав той самий голос. За рогом пролунало.

Г-а-а-а-а т-и-ж, м-а-а-я.

Удалая, до чево ж ти моя довела.

— Це Фаїфан Сільверствич, мабуть, від нас. Треба йти додому, а то будуть наші лаятись.

Дівчата хутко зниклися, з вереском побігли.

Ой, яблочки, мелкі сімечкі.
Ви нещасні, мої дівочки...

Розривався п'яний голос і лунко розносивсь по всіх закутках сонного села. Людей уже ніде не було чути, тільки валували собаки та з їхнім гвалтом змагалась пісня вже охриплої людини.

За довгі роки в радгоспі Іван одвик від такої дикої розваги. Його що далі тиснув сум і жаль. Хотілось негайно щось робити, допомагати, роз'яснити, аби тільки не чути тої нудної рознузданої пісні. Та дарма було допомогти сонному селові глупої ночі. Треба зібратись з силами й чекати ранку.

Коли стихла п'яна пісня, Іван довго стояв в задумі. Думав, як людина, що не знає достатньо завтра, але якраз на оце „завтра“ треба підготувати конкретні пляни...

Не знає ж командир, з якого боку завтра буде наступати ворог, проте, він намагається розгадати його наміри і попередити їх. Та й командир, що сумлінно працює над операціями, майже завжди перемагає. Тактика цього вимагала й тепер.

Рушив з місця і пішов незнайомими вулицями. У думках було, — швидше б до сільради, а там дочекаюсь ранку.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

На сільрадівському столі спати було муляко.

Як перші промені літнього сонця вдарились об замурані стекла будинку, Іван вмивався на ганку з великого іржавого кухля з консервних коробок який беззмінно служить вже декілька років. Вода холодними дротинками лоскотала тіло, від цього робилось свіжо, приємно.

Утерся пеленою сорочки, пригадав, що забув узяти рушник, мило та зубну пасту. Поки впорався біля себе, сонце випросталося з утисків похилого обр'ю, сміло простувало у сині простори неба.

Село просипалось поволі, де-не-де тарахкотіли крутілки колодязів, цокали цеберки, сонно рухалися заспані молодичі. Це справляло гнітюче враження. Навіть недосвідчена людина в сільськім господарстві здивувалася б такій тиші і спокоєві, що ним жила Настасівка. Повільний рух, спустілі вулиці пізнього ранку, як недомальована картина, тепер стали перед Іваном. Стежив за вулицею, дворами і навіть людьми, які, не поспішаючи, виходили з воріт.

Іван дуже часто працював на нічній зміні в радгосп, а хоч ішов змінити товаришів, коли ледве розвіювалися ранкові тіні. Не просипав ніколи. Знав підшефну артіль імені покійного директора — та хіба її можна зрівняти з цим селом. Вона часом втирає носа деяким радгоспівським сонливим бригадам. Змагаючись, переганяли іноді. На кого сподіваються Настасівці.

— Може в колгоспнім дворі — З'явсь і пішов ліворуч за сільраду.

Будинок колишнього поміщика Островського похмуро стояв найвище за всі будівлі. На недавно відремонтованих ганках було повно бруду. В дворі панувало жакливе безладдя. Розкривши пащу, посередині стояла молотарка і напівскладена гарба, останні гарби, ніби навмитно, розкидано, де попало. Геть від купи соломи валялися ще зовсім нові, як видно, нещодавно пофарбовані сани. Полову розпочато складати в широку скирту, а вивершити, мабуть, збиралися під кінець молотби, забувши про дощі й бурі.

Іван підійшов ближче. За молотаркою, на великім брезенті красувалася низенька віялка з маркою „Комунар“. На кінці була одломана верхня дощечка. Усередині невивіяне зерно. Остеронь лежали окулки і чували. Навколо їх рясно червоніла „Українка“. Тік не втрамбовано задалегідь, тому зерно перемішалося з землею, і досить було манев'якого дощичу, щоб з цих дорідних горошинок повилазили білі соковиті ключки. Далі вони наберуть густого, як шкіра, зеленого кольору, і скільки загине колгоспної праці й державних грошей?

Що тут було? Хіба поспішали на пожежу? Де ж сторож?

Хвилювався Іван; запитував себе прямо вголос, шукав очима будьякого з колгоспників.

На ганок вийшла літня жінка. Вона підійшла до соломи, нагребла оберемок і хотіла вертатися знову назад.

— Що це разгордіяш такий? Чи не пожежа десь сталась?

Жінка допитливо подивилась у вічі, мов цим хотіла сказати „а ти хто такий?“ потім знехотя відповіла.

— Ті два дураки билися, а ці так забастували.

Говорилося, як про звичайне собі явище. Видно жінці не вперше повідомляти за такі штуkenції. Для неї вони набрали буденного характеру, приміром, як голодному думати про хліб.

— А хтож бився? Завіщо?

— Прийдете на засідання, то й визнаєте. Довга музика про це говорити. А мені ніколи: діти скоро посходяться, треба їм сніданок наготувати.

Іван бачив, що з жінкою нічого не домовишся, тому й не чіпав далі. Хвилювання за артіль збільшувалося. Чуття відповідальности росло зі всією свідомістю. Пригадав помдиректора МТС. А й прсвда, було б краще, якби секретар РПК поінформував докладно про Настасівку і роботу артілей. Він же вперше має таку відповідальну роботу, як уповноважений РПК. Ось якраз конкретне керівництво тепер конче потрібно.

Іван віришив за всяку ціну вияснити причину безладдя. Головне, взнати конкретних винуватців. Примусити заговорити масу. Вивернути болячки з глибини артільської дійсности. Та дарма. Не так це легко.

Сонце вибивалося з-за кряжа, а людей тут ще не було і духу. Сподівались, а ось загадають. Загадувати на роботу ніхто не

йшов, кожний виглядав у вікно: щоб робить його сусіда... Сусіда не висував і носа з хати. Так щодня... Молотарка починала аж тоді посилати металевий привіт, як добрі артільці вже наробляться.

Нульгуючи, пішов до стайні.

Біля довгих корит, наспіх позбавлених з обаполів, стояли коні. Сухі ребра дугами випинали облуплену шкіру. Худоба жадібно кидалася на їжу, зразу після цього піднімала голову, довго коливала нею, висунувши язика. Осторонь гарцювало три жеребці, вони були ніби з якоїсь привільйованої тваринячої групи — гладкі, веселі.

У гурті худих коней вештався обросий рудий чоловік, щораз підходив то до однієї, то до другої коняки, брав її за перенісся і ліз рукою в рот. Піднявши язика, витягав звідти збиті колючі шматки, пофарбовані кров'ю. Коли відбувалась така вправа над конякою, та часто клацала зубами і ніби спльовувала.

— Доброго ранку, дядьку!

— Драстуйте — відказав чоловік. Байдуже глянув і продовжував своє.

— Що то ви робите?

— Язика худобі спасаю. Десятків два загинуло без язиків, страшно щоб і до цих черга не дійшла.

Він глянув на Івана, потер ліктем носа, соромливо всміхнувся. Видно, що зараз докоряв собі за таку грубу відповідь, і поспішив додати.

— Полова погана, підсівать би треба.

— Чому ж не підсівати?

Чоловік ніяково звів плечима. Ховаючись за шию коняки, вигорив.

— Я не встигаю, а хлопці не хочуть. Звісно, молодь, хіба вона послухає.

Іван образився за молодь. Він тепер член партії уже п'ять років, але комсомольцем вважає себе досі. Хотів було вступити в дискусію, та побоявся, що чоловік відмовиться говорити, як та жінка. Трохи згодом продовжував знову.

— А ви б подали на них до правління колпоспу? Худоба любить догляд.

— Хіба правління за всіма надивиться. Самим треба бути людьми. — По павзі. — Подавав уже.

Скільки Іван не дошкуляв дядька своїми запитаннями, але той, як в'юн, від них ухилився і прямої відповіді не давав. А як був загнаний у тупець, речі мусів назвати їх ім'ям, посилався, мовляв — ми люди „темні“ „неписьменні“, то де вже нам... Годовне дядько підкреслював — „колись буде краще“..

— А тепер хіба гірше, ніж раніш — це Іван. — У відповідь донеслося одне слово.

— Аби..

Далі чоловік захвилювався і крикнув на коня.

— П-р-р-р!

Видно з тобою зараз не договоримось ні до чого-подумав Іван. Але однаке, ти тип цікавий. Він вирішив цього дядька і ту жінку, що брала солому, мати на увазі.

— Ну, на все добре. Зустрінемось, поговоримо.

— До побачення—скоро заговорив чоловік. Зустріч з Іваном так вподобалась йому, що він хотів на прощання потиснути руку незнайомому, але глянув на закривавлені пальці, тріпнув ними і пішов до корита.

Трудовий день у сільраді розпочався. Артіль „Трудовик“ сьогодні не працювала. Бригади, що ночували у Вакулиній балці, порвали гонки і тепер чекали на нові. З чиеїсь вини нових не везли. Робити не було чого, жінці спали на свіжих пластах скошеної пшениці. Сонде підбилось геть. Під сніданок промені стали падати пряміше і влучніше попадали в косарів... Жарко, та ще й дошкуляли комарі. Люди, як вжалені хрущами, схвачувалися з копиць, бігли до гарби і мостилися в холодку. Майданчик заповнювався. Дехто намагався забути ту хвилину, яку витратив на пересування і напружував сили, щоб знову заснути міцно. Солодко. Старіші палили тютюн або нишпорили, деб його дістати. Знаходились і такі, що водили колоском по обличчю сонного; той одмахувався, морщив носа, тоді схвачувався і на диво бачив перед себе не муху, а свого товариша. Так почалися жарти, співи.

Скільки Кость Найда не намагався завести розмову на політичну тему, та неодмінно її хтось перебивав своїми порівняннями. Хоч би таке:

Косовиця має вирішальне значення у всій збиральній компанії.

— Вирішай, скільки хочеш, без гонків. Руками можна більше вирізати, ніж ми косарками косимо.

Дід Мирон скористався цією заявою і почав доводити перевагу коси над косаркою. Своє оповідання він густо переплітав прикладами з власного життя.

— Отож, було, в поміщика, як його... Юрій Веніяминович звали. Таке ім'я, що й не вимовиш. Як візьмем коси та підем на луки, тільки луна несеться.

— Тож у поміщика, а в колгоспі коса, та ще на полі... соромиться нею. Комбайна треба на друге літо.

— Той би устругнув—підтримали хлопці косарі, що минулого року робили в радгоспі. Косить й молотить... Нажавсь один раз, а тоді вільний на весь рік. Можна й на Дніпрельстан іти. Розмова рвалася, як недоброякісна пряжа, але спогади перемагали більше про сучасне.

Може ще довго змагалися б юнаки з дідом Мироном, але цей гамір порушила Маринка. Вона увійшла в гурт, де сиділи чоловіки, присікалась до бригадира.

— Чи довго ти будеш реготи розводити? Ось вже скоро обід, а про роботу ні слуху, ні духу, та й люди голодні. Це ж шкідництво.

Бригадир відповів спокійно.

— Моє діло маненьке. Підкрути та й сядь.—Прозвучали нотки степового чиновника, який не бажав втручатися в справу „вищого начальства“. Ініціатива в таких людей завжди відсутня, і вони через те можуть уживатись з такими керівниками як у „Трудовикові“ і бути в їхніх очах „хорошими робітниками“.

Дід Мирон підтримав останні Маринчині слова.

— А й справді, кишки марш грають. Вечеряли поганенько.

— Та чи й привезуть скоро — почулися голоси.

— Поки привезуть гонки, можна сходити додому попоїсти. Там хоч борщу перехватим.

І всупереч Маринчиним бажанням бригади так роздули її слова про їжу, що ладні були лишити роботу і йти в село.

Кость прикладав усіх зусиль, щоб попередити цей неприпустимий факт і з усією злістю накинувся на Маринку й діда Мирона. Ті виправдувалися і впрошували кожного не йти додому. Один бригадир стояв осторонь, а як запитали його, що робити далі, відповів:

— Дивіться сами. Ваше діло.

Маринка вирішила перейти в наступ і порядком самокритики об'явити таке ставлення бригадира куркульським. Вона не встигла здійснити свого наміру, як закричали:

— Он, он... Ідуть.

Юрба повалила на зустріч.

Дунаєнко зупинив коней і стояв на ступені тачанки. Люди жадібно дивилися йому у вічі, мов готуючись хватати слова. У кожного була думка „а чи привіз їсти?“. Дійсний керівник повинен знати, що коли припустив помилку, її не треба валити на масу. В хвилини особливого напруження людського колективу, на ньому надто хоробливо відбивається необережно кинутий незаслужений докір. Підхід мусить бути особливо тактовним, чітким. Подібної тактовності бракувало Дунаєнкові.

— Ламаєте косарки. Голови вам треба поламати. З'ясую, хто винен, вижену, як собаку, з колгоспу, до суду заправторю. Шкідництвом займаєтесь...

Здавалось, говорить не голова артілі, а якийсь підрядник. Не з'ясувавши справи, він накинувся на всіх.

Сміливіші обурювались відверто. Треба передбачати поламку гонків, особливо вночі і взяти з собою на всякий випадок запас парво дві.

Починали клювати правління. Клювали влучно, їдко.

— І запасик не помішав би товаришу Дунаєнко. А то поламали гонки, тоді хоч на скрипці грай, — лагідно уставив слово дід Мирон.

— Не погано, коли і сам голова частіше заглядав би на степ.

— Не тачкою, а так, подовше...

Протискуючись наперед, Маринка своїми очима пронизувала Дунаєнка і говорила, як рівні говорять з рівними.

— Я один, а вас багато — зневажливо відказав той. Але говорив грізно, як і раніш, бажаючи цим підтримати зроблене враження. Нагнувшись, витяг з передка пучок гонків і вже поділовому, до бригад:

— Ну, до роботи! Здається, нагулялися. Базікати нема коли.

— А їсти...

Слова знехотя вирвався з чиїхось вуст, хоч про їжу думали всі. Дунаєнко розгублено здригнув.

— Ви не їли?

У серце мов кинув хто крижину. Лють на цього ситого, випещеного чоловіка й жах перед ним змішалися у клубок гнітючих почуттів. Почували за собою силу. Досить було трошки підсипати жару, щоб нерви дали волю такій страшній людській стихії. Ніло десь у середині і неодмінно мало вибухнути в щось неорганізоване, надзвичайне.

Почалось все з Маринки. Вона зовсім не думала про себе. Мучив біль і образа за всіх. Хіба можна в такі хвилини мовчати?

— А ви не знали, що люди цілу добу голодні. Про себе, гляди, дбаєте?

Гарячим струмом сполоснуло масу. Гурт закричав, захвилювався. Зупинити в таку хвилину були даремні намагання.

Дунаєнко безсило поривався стримати клекіт обурення. Його колишній авторитет, обсилався глиною.

Підбурені пристрастю кричали бригади.

— До міліції таких керівників. Що це за правління?!

— Краще світ за очі, ніж такі знущання.

— Кидай роботу! додому, додому — Панікою користались підкуркульники. „Додому“ тупо неслоя некошеним полем і, завмираючи, билось у стебла зрілого хліба.

Гурт таяв.

Через кряж ішли неорганізовано поодиночі. Нагадували панічну частину, що відступала перед примарливим ворогом, та стримати її не знаходилося командира.

Журно шелестіли колоски.. ніби човни, самотньо стояли лобогрійки, безпорадно розпластавши крила. Степ здавалось люто стоягнав і образливо хлипав цинковими хвилями нового врожаю.

— Допрацювались? Деж ваша політична робота?

Шукаючи виправдання, зі злістю кинув Дунаєнко Костеві та Маринці.

— Сьогодні я повідомляю бюро, — далі говорив він — знатимете, як керувати бригадами.

— Тільки, хто знатиме — злісно пронизавши Дунаєнка, відказала Маринка й потягла Костя до табору. Вони зібрали сильних духом і пішли запрягати коней.

ЧАСТИНА П'ЯТА

Горб Архип устав, ледве світало. Жінка просила перехватити хоч шматок сухої перешічки, але Архип поспішав:

— Що це з тобою? Чахотка скоро вхватить, вийму ось і із печі поснідаєш, тоді вже й підеш.

— Кого чахотка?—мене! та я вас переживу десять. Правду сказати, не могу їсти до схід сонця. Така вже звичка.

Жінка підбадьорена жартом чоловіка, настроїлась його слухати, цеж так рідко буває, але він і сьогодні зник, як раніш.

Прийшов до артілі „Боротьба“. Збиралися бригади. Люди скоро рухалися, щось складали і говорили дуже мало. Іноді в короткі слова конюхів та бригадирів вривався дзвінкий сміх дівчат. Вони чекали, доки запряжуть коні. Одна з них пошепки розповідала якусь пригоду. Тоді до неї линули десятки жіночих голів, але раптом гурт коливався, і звідти вибухав гучний ранковий регіт.

— Ей, удариці, сідайте, бо пішки будете йти.

Чергова команда викликала гамір. Жінки плутались біля бричок, перегукувалися.

— Онисько, сюди!

— Софіє, ти ж нашої бригади.

— Та я ось тут. Ми будем співати.

— Тоді і я до вас.

Так може було б довго, але знову голос притупив метушню.

— Рушай!

Брички рушили одна за одною. Присадкувата постать стояла на воротях, по черзі кидала питання, коли наближалась підвода.

— Мое узяв?

— Поточили коси?

— Хто везе кухню?

Відповіді чітко лунали—Єсть! Узяв! Везе Митро!

Архип задоволено потирав руки, чекаючи, поки прийдуть підводи. Промайнула остання. Тоді він підійшов до того, що на воротях і, жартом товкнувши під боки, запитав.

— Чого це дома ночували?

— А, це ти, голубчику! Приємно, приємно. Ми закінчили дальню, тепер залишилось баштанище. З неділі почнемо ячмінь.

Рудь Семен—голова артілі „Боротьба“. У нього виробився закон перевіряти все самому. Збирався поїхати на „баштанище“, простежити, як коситимуть косарки. Пшениця там густа, висока й навіть містами покрутилася. В таких місцях тільки рвуться гонки та коси.

Рудь справді радів приходові секретаря партосередку. Архип не тільки старий товариш, але й приятель з дитинства. Не один строк тягли лямку у куркулів. Разом боролися з ними й після революції і тепер. Треба керувати, щоб вивести з злиднів колишніх нуждарів, таких як сам. Ось чому і недосипає Семен ночами.

— Може поїдеш зі мною—запропонував Рудь. А то, забюрократився ти, брат, у сільраді.

— Та де там—заклопотано Архип—мене так заріже отой „Трудовик“. Діла немає, ти розумієш, а на язик, то чорта з два хто

справиться. Дунаєнкового керівництва не почувається, але він як засиплється, то цьому, виходить, винні ми: не допомагаємо, каже. Злий на язик.

У словах Архипа дзвеніла нотка щирого бажання допомогти становищеві, та він сам добре не знав, звідки почати.

— А ти б у партком. Викриємо Дунаєнка, як опортуніста. Чого ж з ним панькатися?

— Хіба з тим Олецьким, що договоришся. Як заїде від самого Адама і конче свою. Та що від цього толку? Якби це Корнієнко, той би сам приїхав. І добрий був парняга, знав напрольот усе. Не сховаєш нічого. І Архип пірнув у спогади, як вперше Корнієнко його висував з рядового партійця на секретаря осередку радгоспівської дільниці. Рудь узяв його під руку й разом пішли до тачанки.

— Ходім, побачиш, як роблять наші бригади, сам може якийсь раз обійдеш на косарці.

— Воно й нема коли, та давай... Треба ж і вам приділити уваги.

Рудь не встиг сісти, як прудко смикнули коні й понеслися вихором, ледве не збивши Архипа, що не зовсім міцно стояв на ступенці.

Архип, уволю наскидавшись пшениці, наговорившись з бригадами до пізнього сніданку, поспішав до сільради. Щеміли вже одвиклі від роботи руки, болюче переливалася кров у напружених м'язах. Хотілося їсти й спочити, та чергова робота не дозволяла. Думав, зайду в сільраду, перевірю зведення, скільки скошено, скажу голові сільради, нехай наполягає на молотьбу. А то воно тепло, тепло, а як зайдуть дощі, тоді буде вже пізно. Головне, не втрачати часу.

З такими думками наблизився до сільради. Знайомою ходою став на щербаті ступеньки, хотів було збиратись на ганок, як до слуху донеслася така розмова.

— А деж були ви?

— Там були комсомольці, доречі, один ще й член партії. Не можу ж я скрізь бути, у мене своя робота.

— Незрозуміло. Як це так, узяти і кинути роботу без жодних причин. Там щось не те...

Горб стиснув щелепи. Знову... Він трошки постояв на ганку, силкувався розібрати, хто говорив другий, Дунаєнка можна було пізнати по голосу. Далі якось смикнувся уперед, мов вириваючи кого з густої багнюки, і пішов до канцелярії. Увійшовши Горб, стояв біля дверей дивився на юнака, що схвильовано ходив по кімнаті. Його груди високо здіймались як у доброго атлета, грізно мружилися великі голубі очі, чарівними півколами звисали над ними тоненькі чорні брови. Видно було, що ця особа збиралася зараз винести якоесь важливе рішення чи схватити за товсті вихані вуса Дунаєнка і викинути його геть у вікно, туди он у смітник. А може далеко важливіше й корисніше.

— Негайно ж розібрати на бюрі цю справу. Це сором на звесь район.

— Горб пізнав Івана Скалигу. Того Івана, що звав його дядьком і агітував уступити—до партії. Тоді він був менший, але вже має п'ять років партійного стажу. Був простим фрезерофником у радгоспівських майстернях і секретарем комсомолу, але тепер він виріс, окріп,—не впізнати. Дивлячись на Івана, Архип сам ніби помолодшав і вже твердою ногою підійшов до нього впевнено й сказав:

— У чім справа?

Чекаючи голови сільради Дунди,—бо він був членом бюро, Архип розказував Іванові.

— Дунаєнко й Дунда мені не допомагають робити. Усе хникають, і перед районом малюють справу так, ніби вони тільки й роблять. Погано, брат, що я мало вчився.

— Раз не на користь партії, бий, сигналізуй! Усі ми вчилися мало, але саме життя навчило багато чому. Не можна губитися. Хоч він і партієць, а раз робить не по партійному, значить не наш.

— Я й сам бачу, що воно не так. Ну тож спробую їх крити, а вони зараз тобі докази, причини і починають збивать.

— Як це причини?—Зобуренням в тоні запитав Іван.—Праві опортуністи теж давали „причини“, що не виконаємо п'ятирічки, але партія їх не послухала і в багатьох місцях її виконали навіть за половину наміченого терміну. Доручили, не може бути ніяких причин підкреслює Іван. За цими словами увійшов Дунаєнко й Дунда, уважно прислухаючись до розмови.

— Драстуй, це ти до нас. Хорошо. Давненько вже не було. Сами правда не погано справлялися,—вітаючись до Івана, говорив Дунда. Вн особливо натискував на „ти“ мов цим хотів сказати—„малакосос—не таких бачили“.

— Здоров,—дивлячись прямо у вічі Дунді, відповідає Іван, потім звернувся до Архипа, запитав—Це голова сільради?

Дунду, очевидно, образило таке запитання. Йому здавалось, що Настасівського голову сільради повинні всі знати. Тому зразу ж, лишивши, їх він діловитою ногою пішов до свого столика, що недавно купив за 160 карбованців. Дунда намагався набрати якомога серйозного вигляду і тишивсь думкою, як він засипле цього пацана.

— Бюро в повнім складі, можна починати—запропонував Архип.

— Не можу, мені зараз треба переглянути зведення. Сьогодні надсилаємо їх до райвиконкому.

— Раніш приходити треба,—між іншим кинув Іван і почав вимагати від секретаря починати бюро.

Дунду, як облив хто окропом. Він занервувався. Обличчя йому зробилося червоним, на лобі виступили краплини поту. Із злістю стукнувши шухлядою від столу, з чуттям ображеної гідності кинув.

— Без вас знаємо. Вчити нема чого у канцелярії, покажіть себе на роботі.

Ці слова Дунда кидав завжди. У двадцять третьому році, коли комсомол гаряче на околицях села організував червоні кутки, робив доповіді, Дунда—будучи ворогом нового, дорікав комсомольцям—ви тільки й знаєте, що балакати, а от діла робити, так немає. Роки минали, робити вдома не хотілося, до заробітків не звик, тоді Дунда подав заяву до комсомолу, „а ось приймуть“. Старий секретар виїхав, молоді, які вступили пізніше, добре не знали його, прийняли до осередку. Бувши грамотненьким, відразу став секретарем зем. громади, а Євпак був головою. Піячив з більш впливовими дядьками „хазяями громади“—приймав участь у шахрайстві громадських грошей, не дуже гостро виступав на зборах, хоч і частенько рббив доповіді. Вони швидше були про Англію, Францію, ніж Настасівку. Шлях Дунди це шлях багатьох, що, торгуючи своєю честю, розумом, самолюбством добували кареру. Вони ніколи не мають своїх переконань, а запозичають їх у тих, хто сьогодні робить „погоду“. Коли їхні символи гаснуть, вони знову шукають за всяку ціну маяка, щоб він хоч трохи освітив їхній убогий розум. Ці люди не гербують нічим ради себе. Коли будьхто хоч на одну тисячну міліметра вище за їх, вони ладні кланятись і лазити в ноги свого начальства. Зате рівних не визнають. Їм здається, що рівних немає.

Ось вони й є жертвами цієї підлої торгівлі.

Тепер Дунда був вражений до самої глибини найтонших почуттів. Як так, отой рівний йому роками, простий і нічим не визначений, нікому невідомий уповноважений сміє докоряти. Чому це не я, Дунда, уповноважений, а він. Образливе чуття власної гідності болюче прокотилося по всіх жилах. Хотів сказати щось уразливіше цьому он уповноваженому, але він навіть на нього, Дунду, не звернув уваги.

— Пиши протокол,—сказав Архип,—сам став говорити, що сталося в артілі „Трудовик“, хоч про це було всім добре відомо.

Іван тепер пригадував усі дрібниці безладдя, що їх бачив вранці. Він пригавав жінку з соломою і нерозговорливого конюха. Уявляючи некошені лани стиглого хліба, до них приєдналися ще розкидані мішки, змішана з землею пшениця і худі, як драбини, коні. Їхні закривавлені язики примарливо ковилилися в очах, і ніби досі звучали слова конюха „Десятків з два загинуло“.

Боляче було слухати вітіювата промову Дунди, посилення на те, що артіль „Трудовик“ поставлена в такі умови, вона, мовляв, в минулім році багато вивезла хліба, то вичухується й досі. Дунду змінив Дунаєнко. Говорив повагом, обсмоктуючи кожне слово і тяжко його викидав з пухких губ.

— Так ото ж я й кажу, Дунда правильно каже. Умови роботи в нас тяжкі, та до того немає й активу, а комсомольці самі перші зривники. Треба сказати, що й керівництва нашою артіллю досі не було ніякого.

— Цілком вірно, цілком вірно — підхопив Дунаєнкові слова про керівництво — Дунда, але глянувши на зосередженого Івана, замовк.

Архип сидів, записував, шукаючи доводів спростувати звинувачення. Він знав, що про артіль „Трудовик“ — майже на кожнім засіданні стояло питання. Хоч від цього її робота не кращала.

Усі замовкли. Тишу час-від-часу порушувала сполохана муха та шелест акаційових листів, які простягаючи долоні, просились у кімнату через мутні шибки пожолоблених вікон. Іван уперто обдумував плян, намагався розібратись у складності становища, тому й не поспішав говорити перший.

— Хто що? Запитав Архип, — у нього виробилася така професійна звичка.

— Мабуть-же він! — Підморгнувши до Івана Дунда.

— Власне, що говорити? Іван деякий час держався руками за голову, мов боявся, щоб звідти не вилетіла цінна думка, потім випростався і вже рішуче:

— Цікаво, хто винен? Де причини, що бригади кинули роботу? Чому до такого стану довело правління артілі, і як на це реагував член бюро осередку т. Дунаєнко? Бо коли ж говорити про керівництво в артілі, то з Дунаєнка треба починати. Знаєте, відповідальність за конкретну дільницю роботи, так, здається, партія говорить.

Прямі й цілком зрозумілі питання поставили в тупець декого. Коли Архип радів, що Іван дав йому підтримку в наступі, то Дунда і Дунаєнко мали подумати, як виплутатися, уникнути виявлення дійсних причин занепаду роботи, особливо сьогоднішнього ганебного факту.

Говорив Дунда влєсливо, не так, як раніш. Він тепер бачив, що Іван не якийсь там „рядовичок“, а добре розуміється на партійній роботі. Його не об'їдеш. Доводи в Дунди були старі, найбільше наполягав на „умови“, хоч уже й визнавав частину провини „товариша Дунаєнка“, як він його називав.

Дунаєнко вину свою заперечував, казав, що якби не він, то давно б артіль розвалилася. В артілі, мов'яв, не люди, а сама контрреволюція, тільки й опори, що Євпак та Фаїфан Сіліверстович.

Добре їх „покрив“ Горб, проте пропозиції ніякої не дав, лише сказав: „треба підтягтися“.

Іванові на долю випало давати висновки. З доповіді не було нічого видно, крім самого факту зриву роботи. Вніс пропозицію прикріпити на деякий час до артілі „Трудовик“ трьох комуністів, з'ясувати причини прориву, винних притягти, до партійної відповідальності. Заперечень не було. В цю трійку попав і Іван.

ЧАСТИНА ШОСТА

Валували собаки. Табуном з неймовірним криком бігли діти. Сиве покривало пилуги шматками виривалось з-під маеньких коліс, довго стояло хмарою в тихім повітрі. Авто вередливо фур-

Н
НА
ТА
ВО
П
КО
Г
П
Н
РО
І
П
С
П
П

чало, ніби незадоволено з гаміру, хоч виною цьому було само, і швидко пробивалось уперед. На зустріч вклонялися старенькі хатки беззубими стріхами і соромливо куталися у сіру млу.

Сьогодні Олецький не сів разом з шофером. Мотор нагрівався, збільшував жару і до того нагрітого повітря. Взагалі Олецький жалкував, що поїхав по сільрадах. Дома спокійніше, ніж у цім проклятім авті, та ще й немає чим сховатися від сонця.

Хід швидко спинився. Не встиг опам'ятатись, як знайомий голос вигукнув.

— А, товариш Олецький! Добре, що приїхав. У нас зібралось так багато питань, хоч їдь до тебе в район.

Добрий парень цей Дунда,—подумав Олецький. У нього завжди поради й практичні пропозиції. Одне слово—діловий. Поки він посміхаючись дивився з приємністю на Дунду, той вже відкрив дверцю авта, запрошував до сільради.

— Так кажеш діла нічого?

— О, в нас... на красоту! Ще б швидше закінчити косовицю, тоді будемо брати на буксир. Всяку сільраду на буксир візьмемо.

— Добре, добре. Старайтесь, заробите премію, а тебе ми пошлемо вчитися.

Дунда аж підскаочив. Якже: Олецький сказав вчитися. Тільки не подобається йому сидіти за партою, він і так добре все знає. Ні, він попросить Олецького, щоб той висунув його кандидатуру кудись у район. Та чого там кудись, прямо заступником голови РВК. Отоді нехай подивляться на Дунду. Він їм покаже, як керувати. А хіба з нього буде такий уповноважений, як з Скалиги?..

Поки Дунда потішався в солодких мріях майбутньої посади. Олецький поцікавився:

— Скільки скосили—зведення є?

Дунда схаменувся. У сільраді зведення не було. Ця п'ятиденка не дала помітного зрушення, особливо пленталася артіль „Трудовик“. Витягнувся, нахмутив брови і з поважністю.

— Зведення десь у секретаря. Артіль „Боротьба“ закінчила... Три дні, й косовицю, як рукою зніме. Що, ти мені не віриш?

— Ну гляди,—в виразом цілковитої згоди мигикнув Олецький. Він не став допитувати цього спритного голову. Дунда запропонував відвідати поле, але Олецький відмовився, мотивуючи, що йому ніколи. Виходили. Пригадав—деж уповноважений. Як його?..

— Та він нам і не потрібний, обійшлись ж без нього весною,—зухвало заявив Дунда.

— Гаразд, може й відкличемо—сказав Олецький. Але це було, аби сказати, бо він навіть не пам'ятав, що говорив. Його думки літали в затишнім кабінеті. Привітно вклонився людям, потис руку Дунді, хлопнув дверцятами легкового авта. Дунда заздрісно дивився у туманом засланий слід машини, яка помчала наниз. Він уявляв солодке майбутнє, в очах кружлялося блакитне авто, і в ньому Дунда. Зовсім як Олецький!

— Ти був у „Трудовикові“?

Від знайомого голосу Дунда неприємно кинувся. Роздратовано.

— Не було часу!

— Ти ж мав піти. Учора домовились.

Напосідливість Івана гірше дратувала Дунду. Ніби який контроль, допитувався. Почувалось, що Дунда залежав від нього. Ех, ні цього не буде! Досить!

— Не буду я перед кожним складати звіта. Оленький був. Слова зухвалим викликом понесли до Івана. Випрямивсь, круто повернув і задріботів по сходах.

Іван деякий час стояв, зосереджено дивився вслід Дунді. Тяжко було розгадати, що думав він. Його кремезна постать міцно стояла на землі, динамічно поривалась уперед. На обвіяному вітром обличчі жевріла посмішка іронії, а голубі очі поринали аж туди на гору, за артіль. Зрушив впевнено. Дивлячись на нього, не лишилося жодного сумніву — він перейде гору з тим колективом, до якого він ішов, відтиснувши всіх зневір і боягузів.

— Товариш Скалита, ви до молотарки? Зайдіть до канцелярії, тут голова.

Здивовано звів очі на чепурненько розчісану руду борідку і привітні сірі очі. У самому тоні відчувалася професійна штучна влєсливість. Раптом запитав.

— А ви хто такий? Звідки мене знаєте?

Чоловік сором'язно замявся, лагідно вклонив голову, так же лагідно відказав.

— Уповноважений же ви в нас. А я, я Євпак, Митрофан Федотович.

Євпак, Федот?... згадав недоорані гектари в радгоспі, брудний вигук на Дуньку... знущану з кухарок... на серці сковзнуло слизьке, холодне. Ще раз подивився в упор і, нічого не сказавши, пішов до молотарки.

Коли Дунаєнко з Фаїфаном Сільверстовичом підбивали хлібофуражний баянс, тихо рипнули двері: Дунаєнко вже зовсім розгнівався, хотів було жбурнути шматок лайки. Нервово повернув голову до порогу, зморщив обличчя в химерну гримасу та несподівано розсміявся.

— Це ти Митрофане Федотовичу? А я думав, знову чортяка когось принесла. Уже й об'явку написали, що не можна заходити, а вони як саранча.

— Розгвинтилися люди — з сумом підхопив Євпак. Так неможна, не слухають тебе й край. Не те, що колись. Я хоч і непартійний, а скажу вам товариш Дунаєнко, зовсім не по партійному роблять Кость та Маринка. Каламутять людей.

Дунаєнко слухав уважно, як слухає прикажчик свого пана. В його клетотіла ненависть до Костя й Маринки й ніжна любов до цього, розумного „ділового“ чоловіка. Йому тільки було неприємно, що Євпак починає зневірятися у силі, яку має він, голова колгоспу „Трудовик“.

— Ми ще їх приборкаємо!

— Швидше, швидше треба товариш Дунаєнко, бо буде пізно, — улесливо говорив Євпак. Він тепер не був подібний на того Євпака, що колись п'яним, мов скажений, гнав із базару коней.

Розмову урвав Фаїфан Сільверстович. Кладнув кісточкою рахівниці, довго тримав без руху довглий висхлий палець, потім відхнув з полегшенням і, набравши, ділового вигляду, сказав.

— За пробним умолотом ми зможемо вивезти пшениці не більше 60 тисяч. Але, беручи до уваги, що тепер ми беремо урожай із кращих гектарів, то він дає по 50 пудів. Коли взяти валову продукцію загалом, то 50 пудів запроєктувати неможна, бо...

— Можна, — озирнувшись, з тоном досвідченої людини сказав Євпак. — Пробний, сами знаєте, як робився... А то коли менш — буде помітно. Глядіть, не совайтесь з тієї, що на баштаниці тут біля левад. Вона витягне. Її ж там, щось десятин із 25. — У кімнаті було тихо.

• Дунаєнкові товсті закурені пальці прилипли до чорного вуса, з розкритого рота визирали іржаві рідкі зуби. Глянувши збоку, можна було подумати, що це не людина, а музейна річ із якоїсь чудернацької доби.

— Як не як, а біля вісів треба поставити надійних хлопців. Бо можна засипатись. Головне, це добрі люди... там дещо можна...

Дунаєнко ворухнувся, обличчя засяло радісно, як у людини, яка знайшла давно загублений скарб, потім до Євпака.

— Ви там, Митрофане Федорович...

— Зрозуміло, — урвав Євпак і почав називати прізвища „вагарів“.

— Хіба дуже буде великий плян? — це Фаїфан Сільверстович.

— По теперішньому врожаю, то він невеликий. Ну скільки нам дадуть? Тисяч 20 — 25.

— Не говоріть, товариш Дунаєнко.

— У хазайстві треба бути комерсантом.

— Поки пишій на 25, нехай уже буде більше.

Скрипнуло перо. Число двадцять п'ять покрученими лініями стояло у хлібофуражній відомості, а внизу місце для підписів. Пера скрипіли тихо... Підписуючи, Дунаєнко зробив кляксу. Коли узяв ручку Євпак, між іншим зауважив.

— Я вже привчився. Ніколи клякси не поставлю.

Дунаєнко хотів на дотел відповісти так же. На дверях розіп'явся вагар, кумедно скривившись, витиснув.

— Він хоче переважити?

Усе було зрозуміло. Три чоловіки, ніби керовані однією нервовою системою, хватились до дверей. За ними як прибитий п'єс поплентався вагар.

ЧАСТИНА СЬОМА

Методій Пругло ніяк не міг забути того випадку, що до нього приходив якийсь юнак. Він зараз же подумав: це просто якесь комсомольське начальство. Але особливо цікавило те, що хоч і

молодий хлопець, та видно хазяйського батька син. Зараз тобі до коней, та ще й питає,—чим годуєш! Заглянув у корито, подививсь під язика одній коняці, хазяйновито наказав підсівати полову. Головне, домагався, чи є постійні конюхи.

Любить Методій коней, змалку любить. Він пригадує, як було тяжко добувати ще замолоду коняку. Не один рік із жінкою тягнув лямку в Настасівських глитаїв, а таки купив хоч поганеньку кобилу. З нею і в люди вибрався.

О, який він був радий, коли в себе вже мав двоє гнідих стригунів і нову із зеленим ящиком бричку „тавричанку“. Це був один із щасливих моментів у його житті. Довгими часами Методій простоював у клуні, вдивлявся в грубо-кольорові листочки намальованих квіток. А особливо, коли іде селом. Йому здавалося, увесь світ дивиться на нього, радіє разом з ним.

Тоді він забував про те, що не їв сьогодні, що треба буде десь на одробіток узяти із десятка пудів хліба, але вдержати від базарю теличку. Рік, і виросте корова.

Останніх років на нього позирали вже заможненькі дядьки. Дивись, кличуть до свого гурту на сходці.

— Методіє, ану йди лишень до нас. Як ти думаєш, чи слід сплачувати безкорівним за толоку, чи ні?

Методій вагався. У нього не на всю землю вистачало худоби, але говорить Євпак... Євпак, що має зразкове господарство, позичає йому з осені до весни борошно і до того члсном сільради.

— Як люди скажуть. Я так на це дивлюся.

— А це хіба не люди,—люто шипів старий Бобир, та його перебивав знову Євпак.

— Правильно чоловік каже... Він же не заперечує проти того, що говоримо ми. Земля ж державна, чого ж будем гроші витрачати. Вони на смітнику не валяються.

Методій заперечував, на сходці із Євпаковою групою активно бився. Горба ревно підтримувала біднота. Ох, які були збори! Часто йшли з них з підбитими очима. Коли голосували, Методій від гріха виходив на двір, а хоч забирався десь у куток і чекав, за кого буде більше. Та завжди в душі підтримував Горба.

Горба Методій слухає й зараз, але він якось недостатньо тисне тепер. Чому він досі не викрив Євпака, невже забув про нього? В артілі „Трудовик“ цей хижак користується довір'ям, і Горб має неодмінно сюди втрутитися. Методій скаже про це Горбові.

Аби не Кость та Маринка, то знову було б, як колись. Але ці, мов добрий контроль, про усе довідаються. Б'ють і влучно б'ють, та треба бити більше.

— Хто ж цей хлопець,—думав Методій. Хіба пожалітись йому. Розказати про все... чого коні дохнуть, і де мануфактура дівається, хто сало їсть із колгоспних свиней, і кому як трудовні пишуть. Методієві давно так здавалося—прийде колись край Євпаковій шатії. Аж надто довго вже тягнулося це.

Тоді в Методія склалася така думка, що скрізь немає правди. Там у районі сидять Євпакові родичі, навіть розкуркулювання провадили для того, щоб людям очі затуманіти. Та це була хвилина. Знову з'являється віра і він знов — Горб з біднотою пере-
може.

Отож вирішивши діяти більш рішуче проти Євпака, одного разу Методій запитав Костя.

— Хто ото за парень у картузі з великим козирком? Він часто до нас у колгосп приходять.

— Про кого ви? Це, мабуть, райуповноважений... Молодий такий хлопець...

У грудях холодний струмок. Невже це райуповноважений, а він як тримався з ним, дуже вже просто.

— Навіщо ж він вам, — допитувався Кость.

— Та так, просто поінтересувався — ніяковіючи, відказував Методій. Йому здавалося, що Кость уже знає причину запитання, тому й хотів скоріше піти від нього.

— Стійте, куди тікаєте. Розкажіть, як ви п'яного возили Євпака. Люди ж говорять, що ви його катали, як барона.

Тоді було аж млясо. Не хотів встрявати в такі справи. Скільки на світі живе Методій, а й раз не був на допиті, а тут тобі на, так раптом. Навіщо було зачіпати цього негмонного Костя.

— Кажіть, чого ви? Не можна членові колгоспу замовчувати непорядки. Це не так, як від нас вимагає радянська влада.

Нагадав про радянську владу, зробилось боляче. Методій її ніколи не хотів дурити. Він хотів просто собі жити чесним чоловіком. І ось тепер виходить, мовчиш, обдурюєш радянську владу? Ту владу, що зробила Методія чоловіком. Витягла з наймів. Мовчати — це значить допомагати Євпакові творити шкідництво... Ні, він не буде мовчати!

Гув кейс, бризкаючись соломою із залізного клюва, цокотіли гарби, та під їхній гомін напівголоса говорив Методій. Він зараз говорив тихо, плутався, далі дав волю голосові і, мов хвилі великого напору, розірвавши греблю, полилось його довге, тяжке оповідання. Говорив не тільки про Євпака, а про всіх, хто віки душив за горло цю людину.

Коли на хвилину замовкав співбесідник, Кость вставляв своє.

— Так, ну далі.

І Методій з новою силою продовжував без краю історію людини, яка мовчала віки. Сонце золотило волосинки його неголеного обличчя, де нічплялися струнки устюки озимини. Із заходу чорним перевалом підіймалися хмари, сонце не лишало місця для тіней, і вони з острахом пливали над небосхилом.

— Чому важите неповні чували?

— Хіба не все дно?

Короткі уривки фраз долетіли співбесідникам. Методій озирнувся і гукнув радісно до Костя.

— Ходім, он прийшов той товариш.

Іван допитувався вісочника, чого він важить неповні чували.

— А хіба неоднаково?

— Звичайна річ, неоднаково, — іронічно відказав Іван і запитав знову.

— Скільки в отому оклунку? Ви ж його важили?

— Та скільки ж, — аж з радістю підхопив вагар, — пудів два. Йому здавалося, що на цьому справа й скінчиться, та дарма він плекав надії вирватися від Івана. Той узяв неповний чувал, поставив на ваги, скинув кілька гир і вони показали три пуди і десять фунтів.

— Так, — проказав Іван. — Скільки ви наважили сьогодні?

Вагар, мов переляканий заєць, схватився з місця, побіг до канцелярії. До всіх підійшов Кость з Методієм. Методій довго дивився у вічі Іванові, засміявся, як це роблять, коли після довгої розлуки впізнають друга, далі нагнувся біля вагів і з підсподувитяг два куски цегли. Його щелепи конвульсійно стулились, а очі налилися гнівом.

— Бач! — Дивлячись у бік розкиданих мішків із зерном, здавленим шепотом проказав Методій.

Присутні його зрозуміли без слів.

ЧАСТИНА ВОСЬМА

Довго сьогодні Євпак не спав. Думки, як осінні мухи, дзижчали в голові, щипалися та раптом десь зникали. На серце налягав тяжкий гіркуватий осадок. Дивлячись у темряву, бачив, як примарливо кружлялися чорні плями, змінювалися на обличчі придуркуватих людей з вишкіриними зубами і прямо мчали на нього. Кидавсь, протирав очі зашкорублюю рукою. Усе на хвилинку змовкало, потім з'являлося знову.

— Боже мій, що це з тобою старий. Чи не захворів бува ти?

Питала дружина. Вона брала його зважнілу голову, пригортала до себе. Пригортала так ніжно й ласкаво, як і колись.

Колись було Євпак на підпитку обійде всіх удов, які йому завинили — чванливо кине.

— Схудла, мабуть, тут уже хтось того...

Євпак у таких випадках ніколи не докінчував своєї думки. Нахабно шарпав по всьому еству молодіці хижими очами і як найшвидше намагався здійснити намір.

— Та що ви, господь з вами, Митрофане Федотовичу... Яка була, така й єсть — Це молодиця.

Митрофан Федотович нагадує, мовляв, ти ж обіцяла купити бутилку за те, що боржок відстрочив. Знову бідається вдова, просить зжалитися над дітьми. А вони, діти, повистромяють голови з-під рядна і зирять на нього. Поспішає до сіней, там по-звір'яному хапає за стан, обіцяє відкласти, вимагає не кричати, а потім, витерши рукавом чоло, поспішав додому.

Дома тупо дивився на дружину, мовчки роздягався і камінем валився в подушку. Дружина ображено допитувалась, де він був,

але Митрофан Федотович мовчав. Жінка починала плакати, збиралася в клубок і закривалася руками.

— Не любиш ти мене,—казав ніби з образою п'яним голосом Євпак. Від цього жінка хижим звірем кидалась на нього, пригорталась і до непритомності цілувала колюче чоло. Її сльози мочили синяве чоло, щоки і змішувались з його власним потом, попадали на потріскані губи. Любить Євпак сльози, змалечку любить. Дитиною було приємно до плачу доводити тих, що ходять босі, а коли підріс, то й подавно.

І ось тепер оді ласки дружини, кому вони потрібні. Кому потрібні?!... Тоді була пошана, була сила й віра. Усе це, мов карнизи на пишному будинкові під час землетрусу, покололось, обсипалось.

Не те, що не вклоняються люди, а навіть перестають слухати. Слухати, не як колишнього Євпака, а як завгоспа, члена правління. Та який він завгосп?! Робить, що накаже Кость, що накаже Костева група. Вони ж біднота.

Добре, що гарний чоловік голова, вважає його Євпака за доброго спеца, слухає його і робить не так, як забажається тим голодранцям. Але ж це незаконно. Цьому прийде кінець. Хіба він не знає. Але не треба губитись. Треба до кінця грати почату роль. Здаватись неможна, бо вони, оті ненависні голодранці зроблять з ним те, що зробили всім, таким як він. Євпакові пощастило змінити колір, але ж нутро... Нутро таке, як раніш. Тепер лишилися тільки Кості і Євпаки. Іде змагання. Загони Костів наступають і наступають з великим гулом. Тріщать основи старого, але хижі пазурі корінням міцно трималося свого ґрунту. Ґрунт рухнув, але без бою Євпак здаватися не думає. Він ще побореться.

Кінофільмом проходять дні у пам'яті Євпака, з ними дії... Неприємні тяжкі.

Як бути? Куди подіти сліди з вагарем? Кого призначити, щоб не втратити ґрунт. Власне, він же Євпак про це має більше всіх думати. Що Дунаєнкові? Той приховує від держави хліб, аби легше було виконувати плян. Він хоче бути першим без натуги. Він хоче підвищення. Ні, Євпака марудять інші мрії: Євпакові потрібні гроші. Євпакові потрібна пошана, а значить і дяка. Він не хоче бути таким, як був. Але як же цих Костів повести за собою, коли з ними такий завзятий проникливий чоловік, як отой юнак. А він же влада. Влада—такі, як він.

Каламутні сутінки підсліпо зазирають у заплакані росою шибки. Десь співають півні. Лунко стугонять крутілки, перелякано кричить сич. Він кричить не на Євпаковім дворіщі. Значить, віщує лихо другим,—думає Євпак і вперто шукає ґрунту. Ґрунт це люди. Немає під руками списків, вони й непотрібні. Мов живі перед ним стоять колгоспники, але підходящих мало. Усі такі, як Кость, Маринка і той, що відмовився говорити. Але ось виникають спокійні силуети, ніби трохи знайомих. Зупиняється на них. Це півдесятка його прихильників, і до їх приєднується ще хтось.

— Хто це?..

Намагається впізнати, але не видно лиця і тінь блідне. Блідне і виникає знову.

— Хто це!

Євпак підводиться, намагається впізнати. Ніяк не впізнає. Дружина хвилюється, хапає за чоло, але Євпак кричить.

— Не заважай!—Кричить і дивиться у чорну пляму ночі. Невидко нічого. Знесилившись, падає на ліжко, пошерхлими губами белькоче брудну лайку. Не встиг сказати, як тінь з'являється знову. Пригадує, знайома тінь. Але вона ніби говорить: „худоба вимучена“.

— Де я чув ці слова—думає Євпак.

Пригадує, чий це слова. Тінь робиться виразнішою. Перед ним уже стоїть кремезний, з сухим лицем Методій Пругло.

Хочеться крикнути,—здоров! Та істота раптом зникає. Навколо темрява, тиша. Співають півні, хижо кричить сич та схлипує дружина.

— От дурна, не плач. Ми ще поборемося. Не плач.

У темряві маєє обличчя жінки і закриває очі. Опановує сон, а з ним приходить тільки що передумане. Воно вже не як мрії—як факт. О, цього й хотілось Євпакові.

Сонце швидко посувалося вгору. Євпак ще спав. Частина бригади з'явилася до молотарки, коли тільки почали розвіватися тіні, але не було чого молотити, і вони тинялись з кутка в куток.

Сьогодні Методієві наказано було кинути коней і ставати до барабану. Не хотілося міняти роботи, звук вже до худоби, знав кожну, чим вона, як то кажуть і дише, але на тобі—кидай. Наказують, значить треба, так міркував собі Методій, без розмов здав свої обов'язки другому. Що правда, то правда,—ввечері він гаряче доводив своїй жінці про недоцільність така перекидання його, що вона аж сахнулася.

— Методіє, що це з тобою. Ти розпустив язика, як на сходці.

Методій було схаменувся, та, пригадавши розмову з Костем і випадок, як він райуповноваженому показав шахрайство вагаря, сміливо відказав:

— А що, хіба неправда?! Час і нам говорити, не все ж їм... а то на голову сядуть.

— Хто це? Про кого ти говориш?

Методій знов озирнувся, почесавши широкою рукою лоба, буркнув жінці:

— Чому ти пристала, мов шевська смола. Хіба не знаєш, про кого.

Ось на цім і закінчилось Методієве обурення. Далі його не думав нести, не бажаючи встрявати в те, куди не треба. Він дотримувався ще матеріної поради, мовляв: урви поли, а тікай від лиха. За лихо вважалося все, що приносило турботи, а особливо те, де йому доводилося десь нажити ворога. Головне — менше ворогів.

Не думаючи ніколи повертатися до своїх думок, ранком до них повернувся знову. Розпитував, чому не починають молотити, заклопотано ходив по дворі.

— Ніч скоро, кажеш? Гу... Воно то нічого, брат, та не нічого. Злодії вже повелися.

Євпак дивився у землю і, видно, обдумував кожне слово.

— Які злодії?!— випалив Методій. Потім схопившись, схвильовано заявив.

— Еге, ге, я ж і показав ото уповноваженому, які штуки строїв.

— Ти?— ехидно протяг Євпак.— А я й не знав. Он що.

— А що?— не второпаючи в чім річ, перепитав Методій.

— Та так... я власне думав, що то хто інший.

— Ні, я!— випалив Методій твердо й двозначно.

— Він же не собі його, як ти кажеш, крав.

— Звісно, тільки воно не годиться так. Це ж не позакону.

— Правильно ти кажеш Методій, що не— позакону, але коли будеш за законом діяти, то й без штанів залишишся. Як кажуть, на бога надійся, а сам не плошай.

Методій розгубився зовсім. Він не знав, чого від нього хоче цей чоловік. Невже йому хочеться його загнати. Випитати всі думки, а тоді куди слід передати, що ось, він, Пругало не колгоспник, а контрреволюція ціла. Ні, буду говорити тільки те, що думаю.

— Значиться, порядок треба підтримувати, на те його і предписують нам.

— Гу! Підтримувати! А я думав оце тебе призначити вагарем. Тільки там треба дивитись, коли і як підтримувати.

Методія, мов хтр облив холодною водою. Він тріпнувся, як риба на суші, замахав руками і, озираючись кругом, майже кричав.

— Вагарем?! Нізащо в світі... Ні, ні. І не кажіть цього.

— Цциить.— Благаючи стиснутим голосом шипів Євпак, а очі горіли ненавистю.

Методій пішов до машини. У цей час приїхали гарби.

ЧАСТИНА ДЕВ'ЯТА

— Чого не починаєте,— спитав Методій Ониську Лугову, що сьогодні теж була біля молотарки.

Відказала сердито.

— Ти ж шлявся десь, так і другі, а пас порвався ще вчора, досі не зшили.

Методій, що ніколи не симулював, тепер почув гіркий докір. Він же перший прийшов ранком. Обурювався, чому немає других, а от тепер дорікають. Тут докір, там образа. Його люди вважають за ледаря, а другі пропонують робити підлоту. Підлоту, якої сахався, він як чорта, ще раніш. Він часто боявся її не тому, що був високо моральною людиною, а з-за того, щоб не бути вмішаним в якусь історію. Тепер це все змішалось в одну купу й тисне

з усіх боків. Образа мучить совість, робиться страшно. Страшно, ніби зробив який злочин.

Глянув на Ониську, хотів було кинути в свій захист пару слів, але захлинувся. Гірка жага болюче запекла в нутрові. Було тяжко, млясно. Мов підстрелений переступав щаблі, плутався в них і зачіпавсь коліними.

Стоючи на майданчику молотарки, Методій вирішив.

— Ні, не буду більше в колгоспі. Нехай з нього сміються, як з боягуза, хай краще він покине рідне село, яке так любить, але у колгоспі не буде. Можна зараз з тріумфом жбурнути вила об землю, закричати до всіх.

— Хай вам чорт!

Закричати дуже, дуже і піти додому. Але ні, це не в натурі Методія: він не звик до таких демонстрацій. Лучше піти ввечері і більше не повертатись.

— Але як же піти лишити гурт, Костя, Маринку... Лишити Євпака, який буде розкрадати нароблене такими, як він?

— Іди, неначе хто шепотів. Іди, наживеш, адже ти від батька нічого не мав. Наживеш ще.

— П-о-д-ай-в-а-й!

Кость жартома вирвав з рук вили з подавальника і звалив на майданчика велику купу пшениці.

Вишкірились металеві зуби барабана. Машина голодною звірюкою завилала.

— Р-р-р-г-г-у-у-у-м! Р-р-р-г-г-у-у-у-м!

Прокинувся. Був засипаний увесь товстими пасмами хліба. Колоски прудкими устюками лоскотали груди, руки, коліна. Боляче мулились камінці й зерно на майданчику, але цей біль такий приємний. Так як і раніш. Звук до цього Солю Методій, узяв великого золотавого пласта рвучко тряснув і прямо в барабан.

Зашелестіло, загуло, затряслося, але вже не тим звуком, що хвилину тому. Із цинкової труби сірим вирієм летіла полова, солома, луна сповіщала.—

— Працюєм! Працюєм!

— Не відставай, дядьку! — кричить Кость. Уже кінчала скидати гарбу. Як не поспішає Методій, барабан пустий. Залізні жили його ніби дразняться, регочуть. Ковтнуть, знову мовою заліза.

— Давай! Давай!

Методій бачить: вже підкотили другу гарбу. Кость знижує вилками пласти, верне цілі гори. Верне швидко, легко. Думає.

— Бісів хлопець, сильний! Машина йде швидко, встигне поглинути...

Глянув у око, скотилася мутна краплина поту. Колючі голки зашпигали в куточках. Хотів утертися, зирк — стоїть Іван біля трактора і махає собі.

Рух збільшився. Іван керує машиною. Видно, добрий майстер! А чи не поб'ється машина? Хочеться сказати.

— Тихше! Тихше!

Уже роззявив рота... Стій — пригадав, будуть сміятися. Що не буде, нехай б'ється. Вони так хочуть. Вони поспішають всі.

— Не відставай, дядьку! — Знову кричить Кость — кінчає другу гарбу.

— Тяжко працювати з оцим Костем. Дуже жене машину Іван. Не встигаєш махати руками, а ще треба перетрушувати.

Підкотилася третя гарба. Кость перелазить на неї. Кида, як і раніш. Що це з ним? Невже хоче заморити. Не піддамся!

Ударила кров, зробилось легше. Все тіло зарухалось у такт з стуком барабана.

Шуміли паси, вогняною лавою лилося червоне зерно, сповнюючи чували. До лантухів підійшов Євпак. Він, як яструб на здобич під доглядом вартового глянув на пшеницю, узяв її у жменю, на зуби.

— Товаришу Євпак, куди мухирки — це Ониська.

Нахмутив брови, озирнувся і — в половину.

Знову пересипав пшеницю на долоні, кусав кругленькі зернинки.

Іван казав Методієві — заморились? То з непривички. Минулого року я в радгоспі два тижні стояв на барабані, і нічого.

— Молотарку ж можна так побити, людина, звичайно, витримає.

— Ні. Я ще не давав нормального ходу. У нас у радгоспі куди швидше пускають.

Методій зніяковіло.

— Звісно, ви технічні, знаєте. Ще ніколи так не бачив.

— Треба й нам, так як у радгоспі, — вигукував Кость. Днями треба державі дати тисячу пудів хліба. Артіль „Боротьба“ перша в районі повезла на елеватор.

Іван посміхаючись підморгував, а Методій гарячково.

— І бісові тобі оті боротьбісти, вони завжди перші.

— Ви їх не лайте, а рівняйтесь на них. Значить роблять так, як партія каже.

— Та я... я так, просто, — опам'ятавшись одмикувався Методій. Йому й справді хотілося, щоб були перші вони, а не артіль „Боротьба“.

— Дайош зміну, — крикнули від молотарки.

Кость до Методія.

— Це нам. Вони вже свою норму скидали.

— Ну, йдем — уже зовсім бадьоро випалив Методій. Тоді тихенько до Івана.

— Ану пустіть ще раз, так як перше, скажи товаришеві Іванові.

— Гаразд! — На Костеву вимогу відповів Іван і попрямував до трактора. Дорогу йому заступив Євпак.

— Ви й справді, глядіть, не побийте молотарки. Жартувати нічого.

Іван не звернув, звівши брови, вперто подивився прямо в вічі Євпакові, потім кинув.

— Даремно хвилюється. Коли й вилетить що, то тільки не потрібне.

Євпак відступився, зісно зиркнув вслід і подався до канцелярії. Методій забув свої вагання, в цю хвилину жив однією метою — не відстати від Костя. Молотарка сталевим гулом бадьорила його, в цім гулі Методій досі чув Костеві слова.

— „Боротьба“ перша в районі.

— Ї ні, не відстанемо і ми — думав Методій, щораз збільшуючи рух у такт кейсові.

(Далі буде в наступному номері)

ПАВЛО ОРОВЕЦЬКИЙ

ПРОБУДЖЕННЯ

КОЛИ добудовували колгоспну стайню, Зінько Кривий пропадав біля будівлі. Тому молоток подасть, другому пилку або цвяхи, а сам, крякучи, проходиться по світлій і просторній стайні, у двадцять вмощується на помості, ляскає долонею по нових, обструганих дошках, і бубонить:

— Оце то да-а! Одчубучили!..

Вдома, лежачи на печі, він розповідав своїй старій про нову будівлю і, гладячи рукою гарячу чирінь, усміхався в темряві.

Згодом Зінько згадував стайню пана Лісницького, поділених стойлами ситих коней, за драбинами свіже сіно й примощену біля корита кам'яну сіль. Постіль біля збруї й баринові нагаяки підчас поїздки на станцію.

— А в нас у колгоспі, бач, соли й немає, — прошепотів Зінько, повертаючись на бік. — Треба обов'язково буде правлінню сказати...

І ще довго, гріючи старі кістки, мріяв дід про те, що в новій колгоспній стайні теж стоятимуть ситі, чисті, гарно доглянуті коні.

Вранці ще темно було за вікнами, як Зінько вже сидів на лаві, обіпершись ліктем об скриню, одним пальцем чухав скуйовджену бороду. Баба поралася біля печі, щось переставляючи рогаčem у печі, і відблиски полум'я ласкаво вигравали на її розораному зморшками обличчі.

Коли підвівся син, Зінько попрохав його написати заяву й не забаром був у конторі правління колгоспу. Голова пробіг очима папірець, оглянув дідову сиву бороду, виляючий кожух, під яким виступали ще й досі широкі й міцні плечі, усміхнувся й каже:

— Конюхом хочеш?.. А чи впораєшся ж...

Комсомолец, що сидів поруч, потягся до заяви і теж до діда:

— У вас же зроду діду своїх коней не було і підходу до них, мать, не маєте... Ви ж невдалі...

Старий Зінько знизав плечима, сів за стіл, на лаву й відповів коротко:

— Молодий ти, не знаєш, — я в Лісницького піввіку конюхом прослужив... хоч своїх і не було, — додав він згодом.

Відтоді Зінько став колгоспним конюхом. З розкиданих по всьому селу дрібних стаєнь звели коней. Нова стайня — гордість колгоспу. Та й було чому радіти. В новому приміщенні поставили всі сто одинадцять колгоспних коней і ще місця лишилося десятиків на два. Побудовою приміщення схоже на літеру „Т“. Посередині, тут же під дахом зруб колодязя, а від нього двоє довгих корит. Напроти — кімнатка з вікнами невеличкими, на три бoki видко, чи все в стайні гаразд. Поруч збруя в комірці. В кімнатці конюхи вночі чергують. Тепло й чисто, чотири ліжки стоїть, грубка невеличка.

Під ліхтарем „Блискавка“ сидить Петро Юшка, з ногами на ліжку зібрався, якоїсь насвистує. Завжди задержуватий, сьогодні Петро мовчить, чогось досадує.

Непокоїло Зінька, що молодь не любить у стайні чергувати.

Кого з молодих до коней наряжають, — завжди сварка. Не хотять!..

Ось і Петро сьогодні на роботу в стайню вийшов, але робити нічого не хоче... Проте, з нього не лише на стайні, а й ніде толку не буде. На вулиці бешкет здійснити, побитись із кимсь — ото Петрова справа, а до роботи...

Позивали до стайні колгоспники, ледве півмісяця минуло, перестали заходити, вголос плянувати майбутнє, на нову будівлю глядячи. Та й не впізнати нового приміщення. Гній усюди; на помостах у проходах стоки позабивалися, збігає моча не на двір, а прохід середній на багнюку став схожий. Гній вивозять раз на добу, й щоранку завжди гною в проходах — не розминешся. Коні в гною, на ребра брудy поналипало, хвости в кізяках... Не подобається Зінькові така робота. Щодень з конюхами лається, метушиться по стайні, та хіба сам з усім упорашся?!

Жаль бере за тварину. Дивишся — коні стоять у коритах, під мітлу вибрали, там замішає, там соломи покладе за решітку, напоїть коней з хлопцями, і дня як не було... А хлопці звикли на Зінькові виїжджати: як що, зараз:

— Діду Зінько, погляньте!..

— А тобі що, важко?

— Та підіть, діду...

І хоч нехай розіб'ють коні задки, б'ючись — хлопці, ані чичирк! Все на діда Зінька.

Якось старший конюх дідові догану зробив за те, що кобилу підковою зідрала, задки кидаючи... І ходив Зінько додому все більше й більше похмурий, не балакав, ледве до їжі торкаючись. Якось до слова прийшлося — розповів дід родині про стайню, каючись, що пішов робити туди.

— А я ж говорив вам: не ходіть, старі вже, одробили своє. Відповів син, — що ми на вас не заробимс?!

— Стайня нова заманула, — зітхнув старий Зінько.

А стара від тих пір, ніби лист бавний, прив'язала: „кинь“ та „кинь“, каже:

— Молодші від тебе знайдуться.

Увірвався терпець Зінькові. Розібрала злість. З чергування пішов у правління заявить, що працювати більше не буде. „Неладно щось у нас на стайні“, думав дід, простуючи до контори.

А на дворі тепло стало, ніби й не січень зараз, навіть сніг злягатись почав. Іде Зінько, про стайню думає й хвилюється, чекаючи, що голова скаже йому... „Сам мовляв, — напросився, а тепер назад“. І увив собі дід, як колгоспники підсміюватися почнуть. Іван комсомолец згадався: „невдалі“ — зішли на думку Іванові слова.

Біля дверей контори зупинився, вагаючись. Вже хотів назад повертати, та раптом думка окрила старого, й він рішуче переступив поріг:

— Драстуйте!

— А-а, що сказати хочете?

— Та про коней прийшов балакати... Що ви думаете, хлопці?!

— А що таке? — усміхнувся Іван.

— Піди та поглянь! Чом ви до нас не заглядаєте? Коні ви-снажені, в гною по вуха... Хіба ж так хазяйнувати треба?.. І розповів Зінько, як у стайні справу поставлено.

— А незабаром весна прийде.. Тоді що робитимемо?! — Не чувається бажання так коло нашої колективної стайні ходити, як коло своїй. І в цьому ви винні, не хочете з людьми, як слід, працювати...

— А ви ж за чим дивилися? — каже Іван. — На нас надіялися.. підсміхнувся він над Зіньком і смішок дуже вразив старого.

Голова колгоспу, робітник Руденко, спинив Івана, та пізно. Розлаявся старий конюх.

— Зуби скалити добре тут, молокососе, а ще навіть комсомолец. Кину ось! А ні, так давайте мені коней, товаришу Руденко!...

— Яких? — озвався знову Іван.

— Таких! Щоб я знав своїх!.. Виділіть мені для догляду... десяток там, або два... О!

Розсміявся Іван, а Руденко дивиться на Зінька і глибоко замислився. Думками ніби зовсім не тут гуляє голова. Замовкли всі. Мовчки й Зінько сидить. Раптом підвівся Руденко й говорить:

— А ну, ходімо!

Обійшло правління всю стайню, вилаяв хлопців Руденко, почистити наказав коней і стайню гаразд, а старшому конюхові звелів:

— Ти сьогодні ввечері на правління приходи! Доповідь твоя... Тоді дідові Зінькові руку потис і сказав: — Добру ви думку, діду, подали.. їй богу!

З того часу й змінилося все. В стайні розпорядок вивісили, біля кожної шкапи назву на шматочках фанери прибили, поставили кобила окремо, коней по масті. Старший конюх другий з'явився — Івана комсомольця правління виділило. А він уже від себе при-

думав: найвиснаженіших в окрему групу виділив, на кращий корм поставив. Хоч і чуждався Івана перший час Зінько, але згодом здружився з ним. Як що, Іван до старого йде порадитись.

Та не в цьому вся новина на стайні складається. В ній відтоді стали постійні конюхи працювати: вісім на день та вісім на ніч для підміни. До кожного конюха по 14 коней прикріпили; годуй, напувай, доглядай, будь ласка. Тільки Петрові Юшці дісталось тринадцять коней: не вистачило одного до норми.

* * *

Ранок видався ясний, ясний. Із стайні на старих санках гребовозами — найстарішими кіньми, нездатними до роботи, возили гній, від якого йшли догори теплі випарування. Гній возили з стайні на лани, складали в невеликі купки для угноєння.

Комсомолець Іван приніс високу драбину, й вони вдвох з дідом Зіньком поставили її до причілка. Іван зліз аж на вищий щабель, поглянув навкруги й гукнув униз:

— О, скрізь видко буде... Аж он із того містка!.. показував він рукою в бік, де провалляям вниз земля сходила.

— А ну давайте, діду, — нахилився з драбини Іван.

Старший конюх потягся навшпиньки, тримаючи в руках невеличку, але яскраву вивіску. На ній синіми літерами з рудими відтінками написано:

СТАЙНЯ АРТІЛ
„ЧЕРВОНІЙ ПАРТИЗАН“

Іван забив перший цвях, приміряв її й спитав оглядаючись.

— Ну, як?..

— Вище, вище треба! Краще буде... відповів Іванові Петро Юшка, що тільки-но вийшов із стайні.

Зінько суперечив, він вважав, що на цьому самому місці вивісці бути найвигідніше, і Іван почав забивати другий цвях. Незручно звисаючи ліворуч драбини, він угнав цвяха в дошку й хотів одним ударом забити далі. Та не пощастило Іванові, промазав і цвях з дзенькотом упав на землю.

— Ех, ти-и невдалий!.. Цвяха не вженеш — засміявся Юшка підхопивши з землі цвях, підкинув з його вгору Іванові. Іван захитався на драбині й не впіймав.

Петро залився дзвінким, молодим сміхом і знову кинув угорі цвях. Вгорі цвях перевернувся, ледве доторкнувшись Іванових рук і впав на землю.

— Безруке одоробло! — вилаявся Петро з силою жбурнув угорі цвях і...

Іван скопився за ліве око рукою. Зінько з Петром завмерли, вступивши погляд вгору на Івана. По скривленому біллю обличчю побігла червоним струмочком кров.

— Івасю! — з тривогою вигукнув старий Зінько, — злазь...

Розгублений було Юшка побіг до драбини, та йому прегородив шлях дід Зінько.

— Іди геть, дурило отакий! У кров розбив парнягу... Іди геть, кажу...

Зліз Іван, Зінько по воду змотався промив око ваткою (в стайні аптечка є). Вище верхньої зіниці здряпнуто, й кров просочується. Вєсь час мовчить Іван, а Юшку злість чомусь охопила:

— І-і лихо ж яке-е!.. Нюні розпустив!.. Куди-и ж тобі... Заживе, як на собаці!.. Я думав, що там?!.. Ірунда!

— А хіба краще було б, якби око вибив, чи що? — спитав Іван.

— Та й слід би тобі. Самих останніх коней дав.. Б'ються... Нєспокійні...

— То ти вже не бреши! Коні всім однакові давалися... У Дмитра Кібця, правда, одна „Ластівка“, тільки й з гарних коней, а то всі виснажені... Та й то мовчить... А тобі яких не дай...

Минуло кілька днів. Забувся вже випадок з цвяхом. Зінько щойно почистив поміст і прибирав з-за решітки з'їди сїна.

— Стій, чалий, повернись, — ласкаво мурмотів він до коней, що дружньо крумали мішку. Змочена й трохи припорошена дерта полова, рівно розкладена по кориту, потикана ямками від конячих ротів. Не одірвеш!..

— Та стій же „Варвар“ і... Поляскав Зінько по гладкій шиї старого коня. З'їди старий конюх складав під корито, притоптуючи ногою, щоб увечері зробити з них підстїлку.

До Зінька підійшов Юшка, круто вдарив „Варвара“ по заду й протиснувся між коней уперед. Він узяв коня за обротьку й, повернувши до себе, плюнув коневі на лоб. „Варвар“ стряхнув головою, гикнув і нервово затанцював ногами. Петро весело розсміявся. Йому подобалося дражнити коня й, тримаючи за обротьку, Юшка знов плюнув. „Варвар“ збунтувався, потїснив сусідніх коней, а Зінько не стерпів і крикнув:

— Що ти дурня валяєш?!... Петре! Здоровий уже, а розуму з наперсток...

Так було щоранку. Петро приходив дражнити „Варвара“, кінь хвилювався, став менше їсти, а Зінько лаявся й цим забавляв Юшку. Ввечері той хвастовито розповідав про це на вулиці, взиваючи і коня, й старого Зінька „варварами“.

У розділі поруч стояла розумна гніда кобила „Ластівка“. Колись господар вивчив її ставати на диби, і Юшка майже щодня виводив „Ластівку“ надвір потїшатись. Конюх Дмитро Кібець, тиха лагідна людина, спочатку не давав кобили, але згодом, кілька разів облаяний Юшкою, здався.

— Що тобі шкода чи що?.. Ніби твоя вона...

Хтоб з приїжджих не завітав у стайню, Юшка запрошував

його до „Варвара“, плював на коня й, роздразнивши його, виводив надвір „Ластівку“.

— Гопки, „Ластівка“, гопки!.. кричав він і підцьовокував кобилу під пузо батогом. „Ластівка“ підводилася на задні ноги, змахувала невдоволено головою й ставала на землю. Юшка знову гукав „гопки“, й знову кінь ставав на диби.

Якось Юшка довів „Ластівку“ до того, що вона спускаючись на передні ноги, гикнула й хватила Петра зубами за плече. — А-а так ти кусатися! — збожеволів Петро. Засвистів у повітрі батіг, заметушилася на поводі злякана кобила, кидаючи задки.

— Кусатися! — ревів Юшка й перегнувшись, потяг „Ластівку“ пужалом через спину аж назад, залишивши по ній довгу смугу.

Кидається кінь навколо Юшки, смикає повід, виривається од ката, а Петро ногами в землю впирається й хльоскає, хльоскає та дається.

Хто знає, коли б закінчилося оте знущання, коли б не наткнувся на нього старший конюх.

— Що ти робиш, Петре?!.. Кинь!.. Кинь, я тобі кажу!..

Вирвав у Юшки повід Іван і повів змучену вкриту піною кобилу до стану. З роту в „Ластівки“ потяглася жирна й клейка слина. У стайні Іван напустився на Дмитра Кібця:

— Нащо давав коня загнати?!.. Ти ж за нього відповідаєш, а не Юшка... Те-еж господар..

Збентежений Дмитро розповів Іванові, що такі випадки трапляються майже щодня. Згадав він і про „Варвара“, — теж розповів.

— А Петрові коні завжди дід Зінько годує й чистить... Не хоче за ними доглядати Петро... Аж жалько на тварину дивитись. Стоїть голодна... на бік поглядає, до корму тягнеться...

— А де дід Зінько?

— Мабуть біля своїх...

Зінько з ножем у руках порався біля коней. Взявши передню ногу коня він затискував її між своїх ніг, прочищав ратиці, обрізав кінці копита, що заважали ході. Зосередившись на роботі, він не помічав, що за ним, стоячи трохи на віддалі, стежать Іван з Дмитром. Трохи згорблена вже спина, дугою вигиналася під вилянням кожухом, а конюх працюючи сопів.

— Що ви робите діду? — обізвався врешті Іван.

Зінько підвів голову і всміхнувшись продовжував очищати копито.

— Вже кінчаю. — відповів він і пустивши ногу, повів рукавом по спині коня. — Тепер хоч і на триста верстов у дорогу, не підіб'ються... А Петрові сьогодні пристали... в кооперацію крам привозили, ледве доїхали... От сукин син!.. Управи на нього немає!..

Старший конюх Іван нахмурився.

Коли зайшов у стайню Петро, трое: дід Зінько, Іван та Дмитро Кібець одійшли в дальній кут, про щось радились і на всю стайню було чути м'який сміх Кібця Дмитра.

Якось увечері, коли в стайні кипіла гарячкова робота, чистили помости, підстилку робили, хто полову змочував, перемішував

готовили коней на ніч,—зайшов старший конюх Іван і сказав, щоб у стайні лишили діда Зінька, а всі конюхи, як закінчать роботу, зараз же йшли в контору правління—Руденко гукає.

Сьогодні Петро Юшка особливо насолів усім конюхам. Його черга була гній возити, а Петро руба відмовився. На нього конюхи поскаржилися старшому конюхові, і через те в кожного виникала підозра, на що їх кличуть у правління.

Закурили конюхи за стайнею і пішли в контору. Вечір тепло-сірим простирадлом лягав на колгосп. Дим з димарів плавно здіймався до неба. Давив легенький мороз. Конюхи, оточивши Івана, розпитували нащо кличуть, підштовхували Петра Юшку, сміялися:

— Це напевно Петрові шию милить ведуть... Га?.. Іване?!.. Ну скажи..

Петро теж сміявся та раптом, замовк і трохи відстав од товаришів. Він почував, що серед них немає нікого, хто б на всякий випадок, подав голос за Юшку..

— Усі стерви—зле подумав парубок і ще глибше увійшов у себе „Що там буде.—думав він,—мабуть Іван доніс Руденкові, на нього за гній, за „Ластівку“ і тепер почнуть перелічувати все... Ех, зірватися хіба?.. Перед очима вирисувалася „Ластівка“, що звивається під батагом, уся в милі, слика тягуча й важка, смуга через спину від пужална.. а тоді град ударів по нещасній кобилі, що з переляку бігає навкруги... Ворухнулася жалість...

Здалека пісня журлива почулася:

І за его преступле-е-еньє.

Сибір каторгу угоділ..

Здрігнувся Петро. Серце в кулак стислося, защеміло, а тоскний дівочий голосов у переливах хороших ще вище брав, виводив:

І за его преступле-е-еньє..

Напрочуд гарний вечір, в якому танула сумна дівоча пісня, навіяв на Петра тяжку задуму. Він нічого навкруги не бачив, нічого не чув і здається прокинувся аж тоді, як Руденко на нараді голосно промовив:

— Так от, народ, ми хочемо з вами поговорити про коней... Як бути з...

Усі раптом обернулися до Петра, що сидів на лаві біля дверей, похнюпивши голову.

...З району сьогодні надіслали директиву, щоб коней за нормами годувати.

Конюхи перевели здивованого погляда з Руденка на Івана. Він почав зовсім не про те, чого чекали хлопці.

— Ми ось тут підрахували з Іваном,—продовжував Руденко,—на правлінні зятвердили норми..

Й Руденко зачитав скільки й коли давати коням соломи, полови, сіна. У великій баранячій шапці, з лицем подзьобаним віспою конюх невдоволено повів головою й заперечив:

— Зовсім коні захудают!..

Спалахнула суперечка. В самий розпал її Іван раптом устав і приніс із сіней оберемок соломи, поклав серед хати й сказав:

— Ось тут два кілограми. Хіба не вистачить її кооневі на дві години їсти?

Здивований конюх збив на потилицю шапку й засміявся:

— Диви-и, греді — що... Два кіла здавалося зовсім мало, а воно. — Незабаром розходилися з правління й жваво обговорювали норми і годівлі коней.

— А Петрові й сьогодні пощастило... підштрикнув Дмитро Кібець.

— Йому завжди, мов з гуски вода! — сплюнула бараняча шапка, і всі засміялися.

— Хоро-оша гуска!..

Другого дня Зінька покликали до комсомольського осередку. На столі була розкладена щойно закінчена стінгазета.

Комсомольці обступили стіл і вичікуючи дивилися на старого Зінька.

— Ну, — спитав Іван, — Як стінгазета?..

Зінько зам'явся трохи, переступив з ноги на ногу й винувато впустив:

— А я ж і неписьменний...

Комсомольці голосно розсміялися над собою. Ефект получився зовсім несподіваний. Тоді Зінькові показали на статтю, де написано було, що він Зінько — кращий конюх в артілі „Червоний Партизан“, і що правління колгоспу мусить обов'язково діда Зінька преміювати.

— А ось тут про Юшку Петра... карикатура на шибеника... Тямите діду угоду нашу?..

Іван підсунув ближче газету, й Зінько побачив позгублену по-стать конюха з величезним носом. В конюхові Зінько впізнав Петра. Напроти Петра стояв кінь і з азартом плював йому на ніс... На коневі було зроблено вигадливий напис: „Варвар“. А ззаду Петра стояла на задніх ногах „Ластівка“ й переднім копитом біла Петра по шапці.

— Чуеш хлопці, тут дідові Зіньку погано видно... Покажіть йому друге...

Тоді двоє комсомольців узяли з столу широкий згорнений аркуш паперу й розгорнули перед очима Зінька на стіні.

З плякату дивилася на старого Зінька така ж сама карикатура, тільки майстерніш змальована. Зінько придивився, подивився на плякат, на знівеченого Петра й раптом залявся трохи деренчливим, старечим смішком. Комсомольці дзвінко вторили йому:

— Бачив?.. Ота-ак!..

— За що то його?..

— А носяра, носяра який?!.. Ха-ха-ха!

У стайні завжди народ. Здавалося, що весь колгосп уже перебував біля карикатури.

— Раніш так на оновлення ікони народ валом валив, — сміявся дід Зінько.

— А Петро де?.. Пе-т-ро-о!..

Але Юшку ніде не видно. Вперше, коли повісили в стайні плакат і привели до нього Петра, він ішов вільно й навіть сміх із себе видавлював. Та оточений сміхом товаришів, запитав „як це було“, або „чи не пече була потилиця від „Ластівчиної“ ноги“,— він не стерпів, але вилаявся на адресу тих, що малювали, і сховався у кімнатці для конюхів. Кажуть, що додому пішов Петро аж увечері і на вулиці не з'являвся.

На селі стрівали стару матір, ніби нічого не знаючи, розпитували. Мати сердилася, бурчала на Петра:

— Проходу через тебе немає...

І Петро сидів у кімнатці, мов загнаний звір, палив і сердито відплющував.

— Стерви!.. Ну ладно ж!—шепотів він, із злості кусаючи губи. А в голові набрякали розросталися страшенні замисли. То він сердито бив пужалом „Варвара“, а кінь кидав задки, жажливо кидався, а тоді сідав на задні ноги й скавучав по собачому... То роз'ятрений в гадках, пронизував Петро вилами боки „Ластівки“, що вилискували, а тоді бив її мішалкою, високо розмахуючись над головою: „Отак! Отак!—мстився Петро над кіньми, що через них і він був осміяний і, задихаючись від злості, зіскакував з ліжка, метушився по кімнаті, запалював і, знов, сідаючи в куток, вигадував картини помсти одна—сильніша другої.

Майнула навіть думка підпалити стайню з усіма кіньми, але, уявивши собі картину пожежі, Петро й сам злякався й, повільно заспокоюючись, вийшов у стайню.

Війнуло в обличчя кінським потом і гноєм. На центральному стовпі висів лихтар „Блискавка“ й мляво освітлював усі проходи.

Десь за ворітьми чутно було мирну балачку конюхів, а в стайні стояв шелест содоми й легке хрумання коней.

„Мабуть про мене балакають,—гірко подумав Петро й пішов до розділу, де стояли коні, яких він доглядав. Зупинившись проти них, він обіперся плечем об стовп і дивився.

Яким самотнім почував зараз себе Петро! Гірка балабушка підкотилася до горла...

— Все село... весь колгосп проти нього...

І раптом Петро примітив кізак, що присох до боку буланого жеребця. І як часто трапляється в таких випадках, почав думати зовсім про друге, забувши, яку образу нанесли йому товариші.

— Як він держиться отой кізак—думав Петро. Аджеж під ним лише шкіра та ребра... Він поглянув на сусідню кобилу і наче вперше побачив. Стоїть вона суха, нечищена, грива сплутана, на обидва боки брудними пасмами звалилася. Петро зітхнув. Тихо відштовхнувся він од стовпа й пробрався до корита.

На днищі лежала суха полова й коні стояли, смутно повівши голови. Хотів узяти в руку полову Петро та кінь кинувся, обротькою стріпнувся, злякано набік голову одхилив. І така жалість розібрала Петра!..

— Коні стали боятися, — піймав себе на думці конюх і разом обізвав:

— Розм'як як! Може через те, що на пляката повісили?..

Вийшов через середні двері надвір, набрав у сапетку полови, витрусив коням і, боляче копнувши носком чобота під бік коня, що був заїржав назустріч, пішов геть додому, змордований думками..

Пізно вночі, як конюхи дрімали в кімнатці, до стайні прокрадався чиясь тінь. Ось вона зупинилася, шию витягла начеб то прислухаючись, ось ступнула раз, другий... Зупинилася... й знову вже певніше пішла. Посеред стайні тінь сковзнула до роздіду. Аж онде видко, як вона протислася між коні, зупинилася біля корита й, занісши високо над конячою головою руку...

... Зникла.

Шумно зітхають коні, грюкаючи копитами об дерев'яний поміст, переступаючи з ноги на ногу.

О?.. Що це?! Застогнав хто?..

Там он посеред стайні ворухнулася тінь і знову приникла до теплої й м'яко-ласкової шиї коня... Що сталося цієї хвилини отут у стайні, в розділі, де спокійно пережувували мішку тринадцять виснажених кологоспівських коней.. Що тут сталося?..

Гикнули коні праворуч, загарцювали копитами. З кімнатки вискочив Дмитро Кібець:

— Тр-р!.. Стій!.. і пробіг повз тінь, що під коритом забилася.

Зінько з Дмитром вранці побачили зміну в Петровому розділі.

За решітками, в сіно коні вткнулися, мордами мішку пережувують, і всі, як одна, вичищені.

— Хо-хо-хо! засміялися конюхи, що підводили до корита коней напувати.

— Петрові коні почищені...

— Хто то йому?..

— Якщо не дід Зінько, так напевне відьма вночі.

— Ха-ха-ха!..

Петро все ще не приходив. Зчищаючи поміст у його розділі, багато думав про хлопця старий Зінько. А тоді зібрав у кімнатку конюхів і, трохи подавшись з ліжка вперед, пальцем посварився:

— Глядіть хлопці ані чичирк!.. Наче й не примітили ми зміни в Петра...

— Конешно! — підтримав Кібець, — і сміятися не треба...

— Може парняга випрямляється?! — догадався хтось.

Згодилися мовчати. Лише один конюх баранячу шапку об землю кинув і сміючись вигукнув:

— Та як же його не посміятися?.. Юшкині коні й почищені...

Словно перед ярмарком...

Іде Петро по вулиці, голова болить, не охота в стайню з'являтися, замислився хлопець. Раптом з під воріт собача викотилася, як загавкає, злякало прокляте... Сонце лінки з-за хмари снігової виглядає. Холодно... Ось і стайня. Іде Петро в кімнатку погрітися, сів на ліжко в кутку, на коліна голову схилив, згадає, як учора

вечері, ні за що ні про що копірснув коняку під бік. Коли ще за дверима сміх чутно...

— Бачили?.. Коні почищені?!.. А ну гайда до нього...

Розчинилися двері навстіж, в кімнату юрба конюхів увірвалася, попереду всіх віспяне лице сміхом захиляється, аж бараняча шапка на бік з'їхала. Регочуть конюхи:

— Умудрило ж тебе, Петре!.. Хо-хо!.. Сlish, піди поглянь на коней своїх... Хтось їм боки від гною пообчищав... Петре! Ха-ха-ха Чуєш?!..

І хватають Петра конюхи з ліжка, вниз тягнуть, витребенькують — Вставай!

Хочеться Петрові зірватися з ліжка та так розмахнутися, щоб бараняча шапка з голови геть у стайні опинилася, та стримує себе Петро, мовчки впирається.

— Вставай, уставай!.. чутно знову голос. Голос цей зовсім незлий, знайомий, близький. Та це й не стайня... Це мати стягла з нього ковдру, торсає Петра:

— На роботу, в стайню давно вже час!..

Прокинувся Петро зовсім убитий горем. Довго вагався в стайню виходити, а тоді наважився, натягнув кожууха й пішов.

Петра наче ніхто не бачив. Коні наповені, замішано їм, стоять коні, спокійно хрумають.

— Це все дід Зінько, — вдячно подумав Петро й побачивши, що з корита кінь полову вигортає, протиснувся в середину, розправив однаковим шаром мішку по всьому кориту.

Незабаром ускочив до стайні Іван.

— Ану хлопці, виводь усіх коней надвір... Туди до правління!..

— Яка виводка Іване, нащо?!.. Розкажи хоч...

— Виводь, виводь братва, там побачите...

Трохи згодом за стайнею іржали коні, прив'язані один до одного. Перший із своїми кіньми Дмитро Кібець. Лівша — він сидів на лівій, крайній коняці і був метою глузувань усіх конюхів:

— Ей лівша — неправильна душа!..

Старого Зінька теж не обминули.

— Братва, а гляньте посередині який кавалерист іде... Просто тобі сам Буденний!..

Сміялися, привітливо махали руками дідові, що грузко сидів на „Варварові“. Бороду йому розвівав вітерець, од холоду посинів ніс, а обличчя ще більше зморщилося.

— А шапка в нього!.. Ба, як напузирилася...

— Ха-ха-ха!

Петра ніхто не чіпав. Він тягся на своїх конях позад усіх, важко повертаючи думками. Ось ведуть вони коней. Там правління буде огляд роботи, а в нього й коней менше за всіх, проте в найгіршому стані... Ех, пізно одумався!.. розтравлював себе Петро й мовчав, не чуючи жартів товариських. Біля правління натовпилося багато колгоспників. Просто на снігу стояв стіл. Біля столу правління й старший конюх комсомолець Іван.

— А ну виводь, Кібець! — гукнув він першому.
Правління обійшло коней. У зуби заглядали, копита дивилися, мацали...

Підійшла Петрова черга. Хтось із натовпу кинув:

— О, жеребці які!..

Наче каменем жбурнув у Петра.

Сміх розлягся.

— Шкіра та кістки!..

— Видко, що слинами та батогами годував...

Нагадування про карикатуру, що непомітно зникла із стайні, викликало новий вибух сміху й Петро відчув нутром, серцем відчув, як винен він перед усіма колгоспниками. А тут ще якийсь колгоспник підійшов до коней, узяв буланого за вуздечку й зітхнувши промовив:

— Ех, буланка, буланка, вдома був, боки круглі були... а тепер... Загнали коня,—вголос сказав колгоспник і трохи тихше додав: — Барбос!...

Бачив на собі Петро докірливий погляд Руденків, почував, як десятки пар очей пронизують його, й раптом ззаду голос старшого конюха Івана:

— Запиши, копита не очищені, потріскалися...

Здригнувся Петро, почувися йому в голосі Івана нотки ворожії й гірко подумав: „Ось коли він згадає мені й за цвях у око кинутий, і за „Ластівку“, і за „Варвара“... Під очима жилочки заграли, смикнулась угору правим кутом верхня губа. Так завжди буває, коли Петро сердиться. Кинув вогневий погляд на Івана, зупинився поглядом і...

— За нормами годуєш?... знову спитав Іван.

Ще більше не по собі стало. Не зна що відповідати конюх, підбирав слова, щоб виправдатися та хтось вирвався, поперед нього відповів:

— Ні-і... без норми.

— А через що? — запитував сам себе Юшка, — усі ж за нормами годують... один він тільки... Скрізь і завжди він не так, як усі робить...

Швидко комісія оголосила наслідки:

— Найкращий стан коней у Зінька Кривого, чистяться, пояться вчасно, — говорив Руденко, — годується за нормами, копита в порядку. І комісія вирішила йому за гарний догляд, надвишку зробити на кожній коняці... Так би він одержав сім сотих трудодня за кожного, а тепер одержить по дев'ять сотих...

Колгоспники неясно загомоніли, схвалюючи вирішення комісії.

— Решта мусять рівнятися на старого Зінька: коней до весни треба готувати...

Тоді він зачитав, що Кібеві за копитами слід краще доглядати, чистити частіше коней. Одне за одним називав він прізвиська конюхів і зупинився.

— А зараз Петро Юшка на черзі.

Погляди колгоспників переметнулися на Петра. Хто поближче до нього стояв, одійшов далі. І все це бачить Петро, болісно переживає...

— За поганий догляд правління вирішило скинути з нього трудодні... По дві сотих з кожного коня...

— Правильно!... засміялися в юрбі, — заробив!..

— Куди ж ти Петре, куди?!.. Зажди!.. Ач, слухати не хочеться...

— Дай слово! — попросив Іван.

І голос цей зупинив Петра, що вже одходив геть. Він обернувся до Івана і злий погляд впер йому в лице.

— Ну бий, добивай уже?... краєв собі серце Петро.

— Товариші! А сміятися бач і нічого, — сказав комсомолец, скинувши шапку. — Петро наш уже не той став... переробився... І комсомольський осередок із стайні пляката, на Петра намальованого, прибрав геть... Сьогодні в Юшки коні плохі ще... але він підтягнеться. Бачимо ми це... І сміятися над ним не слід...

Цей несподіваний захист, перевернув усе нутро у Петруся. Так ось, куди воно плякат подівся?!... І відчув, як накопилася солонкувата слина, перенісся залоскотало. Одвернувся Петро. Соромно за себе стало перед Іваном і перед усіма колгоспниками...

У стайні Юшку оточили конюхи. І сьогодні вперше збентежено усміхнувся він.

— Нічого, Петрусь, виправишся, доженеш вирахуване...

* * *

Старий Зінько сидів з Петром на колоді біля стайні. Сонце вже починало пригрівати. Зінько пригрівся й тепло балакав:

— Змінилося тепер усе, навіть погода й та... Кхе!... Раніш у лютому у-у яка лють була... Да-а, так ось я й кажу... Іздив я завжди з барином Лісницьким і ось одного разу, оступився вороний — стали. Вилазить з хвайтону барин: — що таке? — питає...

— Нічого, — кажу, — вороний оступився. А вороний — любимий баринів кінь був. Не счувся я, як він мене ціпком своїм по плечах: Хрясь! Другий!... Викрутнувся я, а він женеться по саду за мною й кричить:

— Закатую!... Куди біжиш?!..

— Да-а був час важкий, лютий, — задихнувся старий, ніби щойно ось тікав від барина. — Згадати тяжко... Отак з під батога, з під ціпка доглядали коней, а тепер...

Зінько помовчав трохи, а тоді поклав старечу руку на плече конюхові і повів далі:

— А ти, Петре, приставай до пропозиції. Комсомольці кажуть, воно на путь виводить.

У той вечір Зінько в комсомольському осередкові з Петром угоду на змагання склали й оголосили себе ударниками.

— Ех, ідять вас мухи! — жартував старий Зінько з молоддю. — Підбили старого на умову... Куди мені проти Петруся впоратися...

Хе! Ще мене в комсомол запишете... — сміявся, покректуючи конюх, а в очах запалювалися бадьорі вогники, на зміну глядячи.

Якось Петровими кіньми в район колгоспників на курси возили. Приїхали — Коні змокрили. Не догляділи... Буланій з упряжки в стайню сам попростував, до корита підійшов, стоїть воду тягне. Побачив здалека Петро, як крикне:

— Буланка, стій! — а сам бігом до коня, що пожадливо до води допався. Одігнав Петро од води. Піймав, прив'язав у розділі й занепокоївся.

— Обпився буланка... Рознесе ще...

Кожуха скинув з себе, вкрив буланого, а сам у кімнатку пройшов до конюхів.

— Дідусю! каже, — а в голосі тривога — Нещастя скоїлося...

— Що таке? — підхопився Зінько.

Розповідає дідові Петро, а сам трохи не плаче.

— А ти вкрив його?... Ну нічого, нічого, мо пройде... — подав надію дід.

Та не минуло лих. Другого дня на ногах у буланки опух з'явився. Стоїть кінь не їсть, не п'є, очима розумними жалісно поглядає.

Ходить Петро сам не свій. Жаль бере його за конем, а допомогти не може... Сіна йому побільше покладе, дерти в полову змочену побільше підсипле, а кінь стоїть і тільки кидається час від часу.

Випрохав Петро ряднину в Івана, вкрив коня і не скидає покривала; все опух на ногах оглядає.

Комсомолец Іван перший відкрив зміну глибоку в Петрові, стежив за ним, в осередкові про хлопця розказував.

А старий Зінько прийшов якось до буланки, подивився на ноги й порадував:

— Ну Петрусь, нічого... спадає опух у коня, через тиждень і їхати можна.

Хоч цими днями доглядачеві й ветфельдшер так сказав, проте дідові слова піддали бадьорости й надії.

Заблищали в Петра очі. Руку схопив, пошарпує старого Зінька:

— Правда? — питає. А сам радісно і дзінко сміється, як тоді, коли цвях Іванові вперше підкидав.

А Зінько раптом брови нахмутив й Петрові серйозно, серйозно, говорить.

— Парень ти молодий і... роботяга, а от наче безпритульний... Йшов би до комсомолу... Образуєшся...

* * *

На кінець лютого правління вирішило зробити другу виводку коней. Перша виводка змусила дбайливіше ставитися до своєї роботи не лише одного Петра, а й усіх конюхів. Перед цим Руденко до міста їздив, щось у коробку привіз.

І коли перед конторою на сонці вилискували ситі боки коней, Іван комсомолець, що старшим конюхом у „Червоному Партизані“ працює, став на стілець і каже колгоспникам:

— Ось тепер і побачимо, товариші, Юшкиних коней. Не відстав Петро від старого Зінька, підправив коней. Змагання, колектив з колишнього ледаря Петра, кращого конюха — ударника зробили!...

І знову забився у юрбі сміх. Але не той сміх, що першої виводки обірвав серце Петрові. Теплий, дружній, заохочувальний...

— А за гарну роботу правління артілі „Червоний партизан“, вирішило преміювати кращих конюхів. — Руденко нагнувся під стіл зняв папір з коробка й витяг звідти, першу премію: дві пари нових, бліскучих від змазування, чобіт.

— Це на перший раз, — сказав він, — Зінькові старому і... ударникові Ющі Петрові.

23 січня 1932 року
с. Артільне на Ло-
зіщині.